

**PRAVO NA ŽIVOT U ZAJEDNICI:
Ostvarivanje ovog prava za osobe sa
intelektualnim invaliditetom u Bosni i
Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i Kosovu**

2008

NAPOMENA

Materijali objavljeni u serijalu Disability Monitor Initiative (Inicijativa za praćenje problematike invalidnosti) nisu zvanična izdanja Handicap International-a. Njih je sastavila regionalna kancelarija Handicap International-a za jugoistočnu Evropu, kao deo regionalne inicijative da se izgradi znanje o invalidnosti u tranziciji. Izveštaji i radovi predstavljaju preliminarnu analizu prosleđenu ključnim akterima radi podsticanja diskusije i rasprave. Otkrića, interpretacije i zaključci u ovom izveštaju potpuno pripadaju autorima i nikako ih ne treba pripisivati Handicap International-u, njegovim donatorima ili partnerima. Za kopije ovog izveštaja, molimo Vas kontaktirajte regionalnu kancelariju Handicap International-a za jugoistočnu Evropu ili posetite vebsajt Disability Monitor Initiative.

© Kopije ove publikacije su besplatne, ali Handicap International ima pravo nad publikacijom, zbog čega se izvor mora spomenuti.

INICIJATIVA ZA PRAĆENJE PROBLEMATIKE INVALIDNOSTI

www.disabilitymonitor-see.org
editor@disabilitymonitor-see.org

HANDICAP INTERNATIONAL REGIONALNA KANCELARIJA ZA JUGOISTOČNU EVROPU

Hakije Kulenovica 22
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

Zahvalnica

Autor teksta

Lisa Adams

Koordinacija

Handicap International

Zahvaljujemo se:

Timu iz Srpske asocijacije za promovisanje inkluzije koji predvode Jadranka Novak i Dragan Lukić
Timu iz Udruženja za socijalno uključivanje osoba sa razvojnim teškoćama iz Tuzle koji predvodi
Fata Ibralić

Timu iz Klubi Deshira koji predvodi Nysret Shillova

Timu iz Nezavisnog biroa za humanitarna pitanja BiH, predvođenog Lejlom Somun-Krupalijom

Bojani Rozman, Udruga za promovisanje inkluzije

Resmije Krasniqi, Hader

Slavici Marković, škola Milan Petrović, Novi Sad

Anki Đurišić, Udruženje roditelja Crne Gore

Bojani Bego, Handicap International

Diani Chiriacescu, Handicap International

Logistička i tehnička podrška

Aida Hakimi-Osmanbegović

Nexhat Shatri

Sonja Vasić

Zoltan Mihok

Prevod

Suzana Stojković, Etleva Bisha i Merita Myftari

Ovaj izveštaj realizovan je zahvaljujući finansijskoj podršci

Evropske inicijative za demokratiju i ljudska prava i kancelarije Handicap International-a.

Sadržaj

Sadržaj	4
Rezime	5
Poglavlje 1: Uvod	9
Poglavlje 2: Prepreke životu u zajednici u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Kosovu, Crnoj Gori i Srbiji: Pregled	13
Poglavlje 3: Preispitivanje institucionalizacije osoba sa intelektualnim invaliditetom: Koraci preduzeti u pravcu promena u Bosni i Hercegovini, na Kosovu i u Srbiji	17
Poglavlje 4: Pristup obrazovanju: Stvaranje uslova da obrazovanje postane inkluzivnije u Novom Sadu, Srbija	24
Poglavlje 5: Pristup zapošljavanju: Kako da zapošljavanje uz podršku postane stvarnost u Hrvatskoj	30
Poglavlje 6: Važnost samozastupanja za život u zajednici	34
Poglavlje 7: Zaključci i preporuke	36
Bibliografija	38
Prilog 1: Glosar	40
Prilog 2: Preporuke iz izveštaja Deinstitutionalizacija i život u zajednici – ishodi i troškovi: izveštaj evropske studije (DECLOC izveštaj)	42

Rezime

Ovaj izveštaj se odnosi na položaj osoba sa intelektualnim invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, na Kosovu - pod upravom Rezolucije UN 1244 Saveta bezbednosti¹- Crnoj Gori i Srbiji (region)². Izveštaj opisuje kako je pet organizacija, koje rade u regionu, uspešno razvilo inovativne usluge za pružanje podrške osobama sa intelektualnim invaliditetom kako bi one mogle da žive u svojim zajednicama kao jednaki građani³. Svrha ovog izveštaja je:

- Da naglasi važnost razvijanja čitavog spektra usluga zasnovanih u zajednici koje su orijentisane na klijenta, kao alternative institucionalizaciji;
- Da pokaže kako se ovakve usluge mogu uspešno razvijati u regionu;
- Da identifikuje prepreke razvoju ovakvih usluga; i
- Da iznese preporuke kako da se prevaziđu ove prepreke.

Kontekst

Pravo na život u zajednici je osnovno pravo za sve osobe sa invaliditetom. Ovo je jasno naglašeno u Konvenciji UN o pravima osoba sa invaliditetom, koja prepoznaje pravo svih osoba sa invaliditetom, bez obzira na vrstu ili stepen njihovog fizičkog, mentalnog, intelektualnog ili senzornog oštećenja, da žive u zajednici⁴. Ovo pravo je takođe poduprto političkim ciljevima Evropske unije i Saveta Evrope, koje imaju za cilj da osiguraju aktivnu inkluziju i puno učešće u društvu osoba sa invaliditetom⁵.

Međutim, u stvarnosti je većina osoba sa intelektualnim invaliditetom u regionu i dalje segregisana u ustanovama za trajni smeštaj, kao što su domovi za socijalno zbrinjavanje, specijalne škole i ustanove za decu bez roditeljskog staranja, i to često za čitav život. Ove ustanove se obično nalaze na udaljenim lokacijama gde stanari domova imaju malo ili nimalo kontakata sa spoljnim svetom. Ove ustanove obično pružaju veoma loš kvalitet usluga⁶. Stanari domova obično žive u nehumanim i ponižavajućim uslovima sa malo ili nimalo izbora po pitanju načina na koji provode svoje vreme, i sa malo ili nimalo rehabilitacijskih ili terapijskih aktivnosti. Oni koji nisu smešteni u ustanove često su izolovani u svojim domovima zbog nedostatka usluga zasnovanih u zajednici. Kao što je bivši Specijalni izveštač za zdravlje, Pol Hant, komentarisao, osobe sa intelektualnim invaliditetom 'su najčešće zanemarivana kategorija stanovništva – ove osobe su "najnevidljivije" u našim zajednicama⁷.

Učiniti da život u zajednici postane realnost

Usluge zasnovane u zajednici, kao što su usluge za zapošljavanje uz podršku (podrška za osobe sa invaliditetom da rade na otvorenom tržištu rada), usluge stanovanja uz podršku, obuke za sticanje veština za samostalni život (kao što je kuvanje, rukovanje novcem, korišćenje javnog prevoza) moraju biti razvijane kako bi se obezbedile alternative institucionalizaciji i društvenoj isključenosti osoba sa intelektualnim invaliditetom. Ove usluge moraju da omoguće osobama sa intelektualnim invaliditetom da budu uključene u svoje zajednice i da postignu svoj puni potencijal. Stoga moraju da promovišu 'život u zajednici', što podrazumeva:

'...da su osobe sa invaliditetom u mogućnosti da žive u svojim zajednicama kao jednaki građani, uz podršku koja im je potrebna za učestvovanje u svakodnevnom životu, kao što je život u svojim domovima sa svojim porodicama, odlazak na posao, odlazak u školu i učestvovanje u aktivnostima zajednice⁸.

¹ Kosovo koje je pod rezolucijom Saveta Bezbednosti UN 1244, će se u daljem tekstu zvati 'Kosovo'.

² Handicap International, kancelarija za jugoistočnu Evropu ima regionalni program u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori, Srbiji i na Kosovu (jugoistočna Evropa). Međutim, ovaj izveštaj se fokusira samo na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Srbiju i Kosovo, pošto je to geografsko područje koje pokriva finansijska pomoć Evropskog instrumenta za demokratiju i ljudska prava (EIDHR) za Handicap International. Bez obzira na to, nalazi su najverovatnije podjednako relevantni i u ostalim zemljama jugoistočne Evrope. Hrvatska je uključena jer je hrvatska organizacija, Asocijacija za promovisanje inkluzije (API), tesno saradivala sa organizacijama u jugoistočnoj Evropi i nailazila na slične teškoće.

³ Nalazi u ovom izveštaju zasnovani su na ličnim intervjuima sa predstavnicima ovih organizacija. Intervjue je obavio Handicap International tokom 2008. godine.

⁴ Pogledajte posebno Član 19 CRPD /Živeti samostalno i biti uključen u zajednicu / 'Living independently and being included in the community'

⁵ Pogledajte na primer, sledeće dokumente: Equal Opportunities for People with Disabilities: A European Action Plan, COM(2003)650 final i Recommendation Rec(2006)5 on the Committee of Ministers to Member States on the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society: improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006-2015.

⁶ Jim Mansell, Deinstitutionalisation and community living: progress, problems and priorities, Journal of Intellectual and Developmental Disability, 31(2), (2006.): 65-76.

⁷ E/CN.4/2005/51, 11. februar 2005, izveštaj Specijalnog izveštaca o pravima svake osobe da uživa u najvišem mogućem ostvarljivom standardu fizičkog i mentalnog zdravlja

⁸ ECCL, "Creating Successful Campaigns for Community Living: An advocacy manual for disability organisations and service providers", (ECCL: novembar 2008.).

Da bi se postigao cilj života u zajednici, razvoj kvalitetnih usluga u zajednici mora biti zasnovan na suštinskim vrednostima jednakih građana i društvene inkluzije⁹. Usluge moraju da budu prilagođene i skrojene prema potrebama, željama i aspiracijama pojedinca, pružajući onakvu vrstu podrške koja na najbolji način pomaže osobi da postigne svoje ciljeve, prilagođavajući vrstu i stepen podrške, prema zahtevu, kroz vreme.

Primeri usluga u zajednici koje promovišu život u zajednici

Iskustvo organizacija koje su predstavljene u ovom izveštaju pokazuje da je moguće razviti kvalitetne, održive usluge u zajednici kao alternativu ustanovama za trajni smeštaj u regionu¹⁰. Usluge koje pružaju ove organizacije obuhvataju:

- Usluge stanovanja uz podršku koje omogućuju osobama sa intelektualnim invaliditetom da žive u zajednici: Srpska asocijacija za promovisanje inkluzije
- Programe inkluzivnog obrazovanja za pružanje podrške osobama sa intelektualnim invaliditetom da pohađaju školu: škola „Milan Petrović“ i,
- Usluge zapošljavanja uz podršku kako bi se omogućilo osobama sa intelektualnim invaliditetom da pronađu i zadrže posao na otvorenom tržištu rada: Udruga za promovisanje inkluzije Hrvatska

Premda pružaju različite usluge, zajednička odlika ovih organizacija jeste da njihove usluge odgovaraju na individualne potrebe njihovih klijenata. Kroz ovaj individualizovani pristup, organizacije imaju za cilj da podrže svakog klijenta i da na najbolji način pomognu toj osobi da učestvuje u životu u zajednici i postigne svoj puni potencijal.

Potrebno je nešto preduzeti da bi se ostvarilo pravo na život u zajednici za sve

Do danas, države u regionu su se u vrlo malom stepenu obavezale na to da obezbede neophodne resurse za razvijanje usluga zasnovanih u zajednici širom zemlje. Postojeći pravni i finansijski okviri su neadekvatni da bi podržali razvoj sveobuhvatnih usluga u zajednici koje izlaze u susret potrebama osoba sa intelektualnim invaliditetom. Štaviše, nedostatak svesnosti o pravima osoba sa intelektualnim invaliditetom je opšte rasprostranjena pojava, posebno o njihovim pravima da žive u zajednici i učestvuju u svakodnevnom aktivnostima koje osobe bez invaliditeta uzimaju zdravo za gotovo. Kao rezultat toga osobe sa intelektualnim invaliditetom su i dalje isključene iz društva, često tokom čitavog svog života.

Mada su se organizacije, čiji smo rad opisivali u ovom izveštaju, susretale sa teškoćama koje su specifične za njihovu zemlju, neke od značajnih prepreka životu u zajednici zajedničke su za čitav region. One su i naglašene u tekstu ispod, zajedno sa preporukama o akcijama koje bi država trebalo da preduzme¹¹.

Razvijanje čitavog niza usluga u zajednici kao alternative ustanovama

Studije slučajeva u ovom izveštaju pokazuju da države još uvek moraju da rade na razvijanju kohezivnih strategija ili da obezbede neophodne resurse za razvijanje jednog niza usluga u zajednici kao alternative ustanovama za trajni smeštaj.

Preporuka 1: Obavezati se na život u zajednici

Države bi trebalo da razvijaju politike i zakonodavstvo kojima se podržava prelazak sa sistema segregisane institucionalne nege na usluge zasnovane u zajednici. Ovakve mere politike bi trebalo razvijati u skladu sa pravima navedenim u Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom. Politike bi takođe trebalo da budu razvijane uz konsultacije sa osobama sa invaliditetom, njihovim porodicama i organizacijama koje će sprovesti ovu tranziciju upravljanjem uslugama u zajednici.

Od ključne je važnosti da ministarstva i drugi nadležni organi odgovorni za zdravlje, socijalnu zaštitu, obrazovanje, zapošljavanje i stanovanje rade zajedno na planiranju i implementaciji neophodnih koraka za ostvarivanje ove tranzicije.

1. Uklanjanje prepreka pružanju usluga zasnovanih u zajednici

Veliku prepreku za svih pet organizacija, o kojima smo govorili u ovom izveštaju, predstavljao je nedostatak efikasnog mehanizma za finansiranje i implementaciju koji bi pomogao održive usluge u zajednici. Ovo je dovelo do teškoća u dobijanju državnih sredstava za usluge u zajednici, što je za posledicu imalo oslanjanje na donatorska sredstva ili na jednokratne grantove od države, kao i stalnu zabrinutost za održivost. Kao rezultat njihove istrajnosti, vizije i angažovanja, ove organizacije su pronašle način kako da prevaziđu neke od barijera. Kao što je jedan od predstavnika organizacija objasnio: *“Ako usluge ne postoje u zakonu, to ne znači da ne možete da ih pružite.”* Izazov je postizanje održivosti zagovaranjem promena unutar mehanizama finansiranja sa ustanova na usluge u zajednici.

⁹ Inclusion Europe, Autism Europe, Mental Health Europe, the Open Society Mental Health Initiative, “Included in Society: Results and Recommendations of the European Research Initiative on Community-Based Residential Alternatives for Disabled People”, (Included in Society: 2003).

¹⁰ Važno je napomenuti da je širom regiona, na hiljade osoba sa intelektualnim invaliditetom neopravdano zatvoreno u rezidencijalne ustanove za trajni smeštaj, često doživotno.

¹¹ Za koristan resurs koji postavlja niz preporuka o tome kako razvijati usluge u zajednici koje promovišu život u zajednici i društvenu inkluziju, pogledajte: Jim Mansell, Martin Knapp, Judie Beadle-Brown and Jeni Beecham, “De-institutionalisation and community living – Outcomes and Costs: report of a European Study. Volume 2: Main Report”, (Canterbury: Tizard Centre, University of Kent).

Preporuka 2: Preduzeti mere za podsticanje razvoja inovativnih i održivih usluga zasnovanih u zajednici

Države bi trebalo da razmotre koje su aktivnosti neophodne za podržavanje pružanja održivih usluga u zajednici, i pogotovo da osiguraju da nevladine organizacije (NVO) kao i državne agencije imaju mogućnosti da razvijaju ovakve usluge. Ovo će zahtevati niz mera, kao što su pregledanje postojećih finansijskih i pravnih sporazuma koji se planiraju oko institucionalnog zbrinjavanja, kao i uklanjanje svakog ograničenja razvoju usluga zasnovanih u zajednici.

2. Obrađivanje problematike zastarelih procedura procenjivanja

Procedure za procenjivanje i dijagnostikovanje dece i odraslih sa intelektualnim invaliditetom u regionu su zastarele i moraju da se reformišu.

Preporuka 3: Osavremeniti procedure procenjivanja u skladu sa praksama koje su usredsređene na ishod i usmerene na pojedinca

Procedure za procenjivanje bi trebalo da sprovede obučeni, multidisciplinarni timovi. Procene bi trebalo da budu holističke, da uzimaju u obzir prednosti i snage pojedinca, želje, ciljeve i interesovanja. Klijent i njegova porodica moraju da budu aktivno angažovani u procesu procenjivanja. Proces procenjivanja je dinamičan i ishodi bi trebalo redovno evaluirati uzimajući u obzir ciljeve pojedinca.

3. Prevencija ozbiljne zloupotrebe ljudskih prava koja ima svoje korene u sistemu starateljstva

Preovlađujući sistem starateljstva u regionu ostavlja mogućnost ozbiljne zloupotrebe ljudskih prava, uključujući i neosnovano zatvaranje ljudi u ustanove za trajni smeštaj, bez prava žalbe.

Preporuka 4: Reformisati starateljstvo

Sistem starateljstva bi trebalo da se reformiše u zakonski priznat sistem odlučivanja uz podršku koji se zasniva na pretpostavci da ljudi imaju sposobnost da sami odlučuju, koji podržava ljude da sami odlučuju i postavlja jasne zaštitne mere kada se donose odluke u nečije ime¹².

4. Razvijanje inkluzivnijeg obrazovnog sistema

Deca sa intelektualnim invaliditetom su i dalje segregisana u specijalnim školama gde je kvalitet obrazovanja često veoma nizak. Deca sa ozbiljnijim intelektualnim invaliditetom često nemaju pristup čak ni specijalnom obrazovanju u regionu. Mada teoretski, deca koja su procenjena da imaju lakši oblik intelektualnog invaliditeta imaju pravo na redovno školovanje, u praksi međutim, mnoga bivaju upućena u specijalne škole. Deca sa intelektualnim invaliditetom koja žive u ustanovama često nemaju nikakav pristup obrazovanju uopšte.

Preporuka 5: Usvojiti i sprovesti obrazovnu politiku koja pruža obrazovne mogućnosti svoj deci, bez obzira na invalidnost.

Obrazovne politike i zakonodavstvo bi trebalo da se pregledaju i dopunjuju tako da sva deca sa intelektualnim invaliditetom mogu da dobiju obrazovanje u svojim lokalnim zajednicama, uz neophodnu podršku kako bi im se omogućila inkluzija.

5. Osigurati pristup zapošljavanju osobama sa intelektualnim invaliditetom

Postoje značajne prepreke za osobe sa intelektualnim invaliditetom da dobiju plaćeno zaposlenje, kao što je na primer nedostatak raspoložive asistencije za osobe koje traže posao i nepostojanje adekvatne podrške na samom poslu, zatim, sistem starateljstva kao i visoke stope opšte nezaposlenosti u regionu.

Preporuka 6: Usvojiti mere za promovisanje pristupa osoba sa intelektualnim invaliditetom zapošljavanju

Zakonodavstvo, političke i druge mere trebalo bi najpre da se usvoje kako bi se omogućilo da se osobe sa intelektualnim invaliditetom zaposle. Ovo bi obuhvatalo i obezbeđivanje obrazovanja u struci i razvoj službi za zapošljavanje uz podršku.

Zaključak

Kroz hrabrost, viziju, liderstvo i dugoročnu posvećenost, organizacije koje su predstavljene i profilisane u ovom izveštaju, pokazale su šta je moguće sada, uprkos brojnim preprekama. One su razvile modele najboljih praksi koji se mogu dalje umnožavati i sprovoditi širom regiona. Međutim, postizanje prelaska sa institucionalne nege na pružanje usluga u zajednici na nacionalnom nivou zahtevaće usklađene napore od strane država. Biće od suštinske važnosti da osobe sa intelektualnim invaliditetom i njihove porodice budu jednaki partneri i da su aktivno angažovani u ovom procesu¹³.

¹² Ovakve reforme će morati da budu preduzete u skladu sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD), posebno sa Članom 12 CRPD (Jednako priznavanje pred zakonom).

¹³ Poglavlje 6 ovog izveštaja naglašava važnost samozastupanja, pružajući kroz primere, informacije o radu jedne organizacije za samozastupanje iz Hrvatske. Prilog 3 je DVD koji obuhvata korisne alatke i resurse za zagovaranje. Takođe obuhvata i kutiju alati za zagovaranje, praktične resurse koje je osmislila Evropska koalicija za život u zajednici i objavila 2008, 'Stvaranje uspešnih kampanja za život u zajednici: Priručnik za zagovaranje za organizacije osoba sa invaliditetom i pružaoce usluga. Dostupan je na engleskom, albanskom i srpskom jeziku.

Takođe je nužno da se države, bez odlaganja, obavežu na promovisanje života u zajednici. U međuvremenu, NVO, samozastupnici i organizacije osoba sa intelektualnim invaliditetom moraće da rade zajedno da pokažu državi da se moraju preduzeti mere koje će garantovati da osobe sa intelektualnim invaliditetom imaju ista prava da učestvuju u svojim zajednicama kao i svi ostali.

Poglavlje 1: Uvod

Ovaj izveštaj se odnosi na položaj osoba sa intelektualnim invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, na Kosovu pod Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN¹⁴ Crnoj Gori i Srbiji (region)¹⁵. Istraživanje za potrebe izveštaja kao i pisanje samog izveštaja uradio je Handicap International¹⁶.

Izveštaj opisuje kako je pet organizacija, koje rade u regionu, uspešno razvilo inovativne usluge za pružanje podrške osobama sa intelektualnim invaliditetom kako bi mogle da žive u svojim zajednicama kao jednaki građani¹⁷. Izveštaj će biti od interesa za kreatore politike, pružaoce usluga i druge pojedince i organizacije koji žele da promovišu prava osoba sa intelektualnim invaliditetom da žive u zajednici i da uzmu punog učešća u društvu.

Svrha izveštaja

Svrha ovog izveštaja je:

- Da naglasi važnost razvijanja spektra usluga u zajednici koje su usmerene na klijenta kao alternative institucionalizaciji;
- Da pokaže kako se ovakve usluge mogu uspešno razvijati u regionu;
- Da identifikuje prepreke razvoju ovakvih usluga; i
- Da da preporuke kako da se prevaziđu postojeće prepreke.

Terminologija

Ovaj izveštaj se fokusira na razvoj usluga zasnovanih u zajednici namenjenih osobama sa intelektualnim invaliditetom. Izraz 'usluge zasnovane u zajednici' obuhvata jedan širok spektar usluga koje imaju za cilj da ljudima pruže podršku koja im je potrebna da bi živeli u zajednici. One obuhvataju:

- Službe za ranu intervenciju (za bebe i decu sa intelektualnim invaliditetom),
- Negu i zbrinjavanje u hraniteljskim porodicama,
- Inkluzivno obrazovanje (da bi se deca sa intelektualnim invaliditetom osposobila za uključivanje u redovno školstvo),
- Službe za zapošljavanje uz podršku (podrška osobama sa intelektualnim invaliditetom da se zaposle na otvorenom tržištu rada),
- Službe za stanovanje uz podršku,
- Zagovaranje i podrška za samozastupanje
- Treniranje veština potrebnih za samostalni život (kao što je kuvanje, rukovanje novcem, korišćenje javnog prevoza)
- Savetovanje za porodice; i
- Produženi boravak.

Definicija intelektualnog invaliditeta data je u tekstu koji sledi.

Intelektualni invaliditet

Ovaj izraz se odnosi na stanje koje se karakteriše intelektualnom sposobnošću koja je ispod prosečne, što za posledicu ima teškoće pri učenju i razumevanju. Intelektualni invaliditet je obično urođen ili se razvija pre 18. godine starosti. Uz odgovarajuću podršku, osobe sa intelektualnim invaliditetom mogu da žive samostalno i da u potpunosti učestvuju u društvu. Nekim ljudima je potrebno više pomoći i podrške nego drugima. Sve osobe sa intelektualnim invaliditetom su sposobne da izraze svoje potrebe i želje, čak i ako se neki ljudi ne izražavaju verbalno¹⁸.

¹⁴ Kosovo koje je pod rezolucijom Saveta Bezbednosti UN 1244, će se u daljem tekstu zvati 'Kosovo'.

¹⁵ Handicap International, kancelarija za jugoistočnu Evropu ima regionalni program u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori, Srbiji i na Kosovu (jugoistočna Evropa). Međutim, ovaj izveštaj se fokusira samo na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Srbiju i Kosovo, pošto je to geografsko područje koje pokriva finansijska pomoć Evropskog instrumenta za demokratiju i ljudska prava (EIDHR) za Handicap International. Bez obzira na to, nalazi su najverovatnije podjednako relevantni i u ostalim zemljama jugoistočne Evrope. Hrvatska je uključena jer je hrvatska organizacija, Udruga za promovisanje inkluzije (API), tesno saradivala sa organizacijama u jugoistočnoj Evropi i nailazila na slične teškoće.

¹⁶ Istraživanja za ovaj izveštaj radile su tokom 2008. lokalne nevladine organizacije u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i na Kosovu. Ove organizacije rade na promovisanju života u zajednici za osobe sa intelektualnim invaliditetom. Grupa je bila sastavljena od pružalaca usluga ali i od pojedinaca koji rade problematici invalidskih prava u regionu. Pregledali su zakone u svakoj od ovih zemalja i sprovedli intervjue sa osobama sa intelektualnim invaliditetom i njihovim porodicama kao i sa organizacijama i pružiocima usluga koji rade sa osobama sa intelektualnim invaliditetom.

¹⁷ Nalazi u ovom izveštaju zasnovani su na ličnim intervjuima sa predstavnicima ovih organizacija. Intervjue je obavio Handicap International tokom 2008. godine.

¹⁸ Prilagođeno iz "Inclusion Europe, Autism Europe, Mental Health Europe, the Open Society Mental Health Initiative, "Included in Society: Results and Recommendations of the European Research Initiative on Community-Based Residential Alternatives for Disabled People", (Included in Society project and the European Commission: 2003)": 12.

Zajedničke vrednosti organizacija koje učestvuju u ovom istraživanju

Organizacije obuhvaćene ovim istraživanjem odabrane su zato što pružaju primere spektra usluga potrebnih da bi se omogućilo osobama sa intelektualnim invaliditetom da žive u zajednici. Obuhvataju tri programa koji obuhvataju stanovanje i podršku pojedincima koji bi inače bili institucionalizovani; program koji sprovodi inkluzivno obrazovanje za decu i program zapošljavanja uz podršku.

Četiri od tih organizacija su iz regiona: Asocijacija za socijalnu inkluziju osoba sa razvojnim teškoćama iz Bosne (ASRT); Hader, sa Kosova, Srpska asocijacija za promovisanje inkluzije (SAPI) i škola „Milan Petrović“ iz Srbije. Ovaj izveštaj takođe profiliše službu za zapošljavanje uz podršku, kojom rukovodi Udruga za promovisanje inkluzije (API) iz Hrvatske. Premda Hrvatska nije bila obuhvaćena istraživanjem terena koje je sproveo Handicap International, rad API-ja je uvršćen u ovaj izveštaj jer tesno saraduje sa tri ostale organizacije obuhvaćene izveštajem (ASRT, Hader i SAPI), pružajući im trening i tehničku podršku u proteklih nekoliko godina. API ima jedanaest godina iskustva u pružanju usluga zasnovanih u zajednici za osobe sa intelektualnim invaliditetom i u obezbeđivanju treninga i tehničke podrške drugim organizacijama u regionu.

Mada je istraživanje za potrebe izveštaja uključivalo i Crnu Goru, tamo nije bilo nijedne organizacije koja pruža usluge u zajednici osobama sa intelektualnim invaliditetom.

Zajedničko svim profilisanim organizacijama je njihov pristup pružanju usluga. Dele istu posvećenost zaštititi i promociji prava klijenata i preduzimaju mere da podrška pružena svakom klijentu ponaosob zadovoljava individualne potrebe tog pojedinca.

Usluge zasnovane u zajednici su ključne za socijalnu inkluziju i poštovanje ljudskih prava

Usluge zasnovane u zajednici i podrška od suštinske su važnosti ako će države da ostvare političke ciljeve Evropske unije i Saveta Evrope, u smislu promovisanja jednakih mogućnosti za osobe sa invaliditetom, i naročito, da osiguraju aktivnu inkluziju i puno učešće osoba sa invaliditetom u društvu¹⁹.

U stvarnosti, ovi politički ciljevi su od malog značaja za većinu osoba sa intelektualnim invaliditetom u regionu. To je stoga što, uprkos državnoj politici koja podrazumeva promovisanje socijalne inkluzije osoba sa invaliditetom, činjenica je da mnogi ljudi sa intelektualnim invaliditetom nastavljaju da žive segregisani u ustanovama za trajni smeštaj, kao što su domovi za socijalno zbrinjavanje i negu, specijalne škole i domovi za decu bez roditeljskog staranja, i to često doživotno. Oni koji nisu smešteni u ustanovu izolovani su u svojim domovima zbog nedostatka službi i usluga zasnovanih u zajednici.

Istraživanje je pokazalo da je institucionalna nega često neprihvatljivo lošeg kvaliteta²⁰. Štaviše, osnovni prigovor protiv ustanova za trajni smeštaj je taj da predstavljaju nepremostivu prepreku osobama sa invaliditetom u uživanju njihovih prava, pogotovo prava na život i učestvovanje u zajednici kao jednaki građani.

Pravo na život u zajednici: osnovno pravo za sve osobe sa invaliditetom

Važnost razvijanja sveobuhvatnih usluga u zajednici je ponovljeno u Konvenciji UN o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD) koja je stupila na snagu 3. maja 2008²¹. CRPD podvlači važnost garantovanja da sve osobe sa invaliditetom mogu da uživaju svoja ljudska prava i osnovne slobode na jednakim osnovama sa ostalima i priznaje pravo svih osoba sa invaliditetom, bez obzira na vrstu ili stepen njihovog fizičkog, mentalnog, intelektualnog ili senzornog oštećenja, da žive u zajednici.

CRPD Član 19, 'Živeti samostalno i biti uključen u zajednicu' zahteva od države da preduzme odgovarajuće mere kako bi se osiguralo da osobe sa invaliditetom mogu da uživaju svoja prava na punu uključenost i učešće u zajednici. Ovaj član poziva na razvijanje službi podrške kako bi se olakšalo uključivanje u zajednicu i navodi da:

- a. Osobe sa invaliditetom imaju mogućnost da biraju mesto svog boravka kao i gde i sa kime žele da žive, na jednakim osnovama kao i svi ostali i nisu obavezni da žive u nekom određenom životnom okruženju i rasporedu;
- b. Osobe sa invaliditetom imaju pristup nizu službi i usluga podrške koje se mogu odvijati u njihovim domovima, u rezidencijalnoj ustanovi ili u zajednici, uključujući personalnu asistenciju neophodnu za podržavanje života i inkluzije u zajednicu i za sprečavanje izolacije ili segregacije;
- c. Usluge u zajednici i objekti namenjeni opštoj populaciji dostupni su na jednakim osnovama osobama sa invaliditetom i odgovaraju na njihove potrebe.

¹⁹ Pogledajte na primer, sledeće dokumente: Equal Opportunities for People with Disabilities: A European Action Plan, COM(2003)650 final i Recommendation Rec(2006)5 on the Committee of Ministers to Member States on the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society: improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006-2015.

²⁰ Pogledajte na primer Inclusion Europe, Autism Europe, Mental Health Europe, the Open Society Mental Health Initiative, "Included in Society: Results and Recommendations of the European Research Initiative on Community-Based Residential Alternatives for Disabled People", (Included in Society project and the European Commission: 2003).

²¹ Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom, ceo tekst konvencije dostupan na adresi: <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

Do sada je 137 zemalja ratifikovalo Konvenciju²². Na ovaj način one su preuzele na sebe 'da osiguraju i promovišu punu realizaciju svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve osobe sa invaliditetom'. Ovo obuhvata usvajanje novog zakonodavstva i druge mere kojima se omogućuje implementacija propisanih prava, i uključivanje osoba sa invaliditetom u razvoj i implementaciju relevantnih zakona i politika.

Države su u obavezi da dostavljaju periodične izveštaje Komitetu za prava osoba sa invaliditetom u kojima detaljno opisuju svoj napredak u sprovođenju obaveza preuzetih ratifikovanjem Konvencije. Države će morati da objasne koje su aktivnosti preduzete kako bi se osiguralo da su osobe sa invaliditetom u stanju da žive i učestvuju u zajednici. Razvoj niza usluga zasnovanih u zajednici kao alternative institucionalizaciji biće od ključnog značaja za garantovanje poštovanja ovog prava.

Da život u zajednici postane realnost

Mada su usluge u zajednici ključne za garantovanje činjenice da su osobe sa invaliditetom u stanju da uživaju svoja prava, usluge same po sebi nisu dovoljne. Usluge moraju da budu usredsređene na omogućavanje ljudima sa invaliditetom, uključujući i osobe sa intelektualnim invaliditetom, da budu uključeni u svoje zajednice i dosegnu svoj puni potencijal. Stoga, moraju da promovišu 'život u zajednici' (takođe se koristi izraz 'samostalni život'). U suštini, život u zajednici se odnosi na sledeće:

'...da su osobe sa invaliditetom u stanju da žive u svojim zajednicama kao jednaki građani, uz podršku koja im je potrebna da bi mogli da učestvuju u svakodnevnom životu, kao na primer, da žive u svom domu sa svojom porodicom, odlaze na posao, odlaze u školu i učestvuju u aktivnostima zajednice²³.'

Istraživačke studije 'ubedljivo' pokazuju bolje rezultate za osobe koje primaju usluge zasnovane u zajednici, njihove porodice i kao i za osoblje koje ih podržava²⁴. Da bi se postigao cilj života u zajednici, razvoj kvalitetnih usluga u zajednici mora biti zasnovan na suštinskim vrednostima jednakog građanstva i socijalne inkluzije²⁵. U prilogu ispod, navedeni su neki ključni principi za razvoj ovakvih usluga.

Ključni principi za usluge zasnovane u zajednici²⁶

- One su *usredsređene na pojedinca*. (skrojene su prema potrebama pojedinca, željama i težnjama, pružaju pomoć na najbolji mogući način pomažući osobi da postigne svoje ciljeve i prilagođavaju vrstu i stepen pomoći prema zahtevu, tokom vremena)
- *Pomažu porodicu i život u zajednici*. (obebeđuju dodatnu pomoć osobi, njegovoj/njenoj porodici i prijateljima kako bi im omogućili da žive i budu deo zajednice, uvećavajući njihove resurse umesto da ih razmeštaju ili ukidaju)
- *Usvajaju socijalni model invalidnosti* (to znači da barijere, predrasude i isključenost od strane društva (namerno ili nenamerno) jesu krajnji činioци koji definišu ko ima invaliditet a ko ne u jednom određenom društvu. Model prepoznaje činjenicu da to što neki ljudi imaju fizičke, intelektualne ili psihološke razlike u odnosu na statistički prosek – koje nekada mogu da budu i oštećenja – ne mora da dovede do invalidnosti ukoliko društvo uspe da ih primi i uključi na isti način kako bi to učinilo sa osobama bez invaliditeta.)
- *Pristupaju životu pojedinca na jedan holistički način*. (pružaju svaku vrstu pomoći i podrške koja je potrebna da bi se prevazišli efekti oštećenja i invalidnosti i kako bi se omogućilo ljudima da imaju kvalitetan život. Priznaju da svi ljudi, bez obzira na sposobnost, imaju potrebu za podrškom u određenim životnim aktivnostima.)
- *Garantuju da se ovi principi sprovedu u svakodnevnoj asistenciji koja se pruža pojedincima*.

Potrebne aktivnosti da bi se realizovalo pravo na život u zajednici

Zbog pritiska od strane međunarodnih agencija, države u regionu su priznale potrebu da preduzmu aktivnosti kojima bi se obradila problematika lošeg kvaliteta nege i kršenje ljudskih prava u ustanovama za trajni smeštaj. Međutim, kao što je naznačeno u tekstu iznad, ovo priznanje nije dovoljno da bi se omogućilo većini osoba sa intelektualnim invaliditetom da žive u zajednici kao jednaki građani. Ovo, stoga što su se države u maloj meri obavezale da će obezbediti neophodne resurse za razvijanje usluga zasnovanih u zajednici širom zemlje, a postojeći zakonski i pravni okviri nisu adekvatni da bi podržali razvoj sveobuhvatnih usluga u zajednici koje zadovoljavaju njihove potrebe. Tako su osobe sa intelektualnim invaliditetom i dalje segregisane. Štaviše, opšte

²² United Nations Enable, www.un.org/disabilities/ Hrvatska je ratifikovala CRPD i opcionalni protokol, Crna Gora i Srbija su potpisale Konvenciju i opcionalni protokol.

²³ ECCL, "Creating Successful Campaigns for Community Living: An advocacy manual for disability organisations and service providers", (ECCL: novembar 2008.).

²⁴ Jim Mansell, Martin Knapp, Judie Beadle-Brown and Jeni Beecham, "De-institutionalisation and community living – Outcomes and Costs: report of a European Study. Volume 2: Main Report", (Canterbury: Tizard Centre, University of Kent): 3.

²⁵ Inclusion Europe, Autism Europe, Mental Health Europe, the Open Society Mental Health Initiative, "Included in Society: Results and Recommendations of the European Research Initiative on Community-Based Residential Alternatives for Disabled People", (Included in Society: 2003).

²⁶ Prilagođeno iz, Jim Mansell, Martin Knapp, Judie Beadle-Brown and Jeni Beecham, "De-institutionalisation and community living – Outcomes and Costs: report of a European Study. Volume 2: Main Report", (Canterbury: Tizard Centre, University of Kent): 3.

je rasprostranjen nedostatak svesti o pravima osoba sa intelektualnim invaliditetom, posebno njihovih prava na život u zajednici i učestvovanje u svakodnevnim aktivnostima koje osobe bez invaliditeta uzimaju zdravo za gotovo.

Iskustvo organizacija koje su profilisane u ovom izveštaju pokazuje da je moguće razviti kvalitetne, održive usluge zasnovane u zajednici kao alternativu rezidencijalnim ustanovama za trajni smeštaj u regionu²⁷. Međutim, postizanje prelaska sa institucionalnog zbrinjavanja na pružanje usluga u zajednici na nacionalnom nivou zahtevaće od država usklađene napore. Moraće tesno da sarađuju sa pojedincima i organizacijama koje promovišu život u zajednici. Od suštinske je važnosti da su osobe sa intelektualnim invaliditetom i njihove porodice jednaki partneri i da su aktivno uključeni u ovaj proces²⁸.

Strategije, koje su neophodne da bi se zamenile ustanove uslugama u zajednici, razmatrane su u izveštaju koji je objavljen 2007, *Deinstitutionalizacija i život u zajednici – ishodi i troškovi: izveštaj evropske studije*²⁹ (DECLOC izveštaj). Ovaj izveštaj je koristan resurs za države, kao i za kreatore politike, pružaoce usluga i organizacije koje se bave pitanjima invalidnosti i ljudskih prava, a koji rade na promovisanju života u zajednici u regionu. Izveštaj daje nekoliko preporuka o tome kako razvijati usluge u zajednici koje promovišu život u zajednici i socijalnu inkluziju. Date su u Prilogu 2. Preporuke identifikovane u ovom izveštaju koje se odnose na specifičnosti, prikazane su u Poglavlju 7.

²⁷ Važno je napomenuti da je širom regiona, na hiljade osoba sa intelektualnim invaliditetom neopravdano zatvoreno u rezidencijalne ustanove za trajni smeštaj, često doživotno.

²⁸ Poglavlje 6 ovog izveštaja naglašava važnost samozastupanja, pružajući kroz primere, informacije o radu jedne organizacije za samozastupanje iz Hrvatske. Prilog 3 je DVD koji obuhvata korisne alatke i resurse za zagovaranje. Takođe obuhvata i kutiju alati za zagovaranje, praktične resurse koje je osmislila Evropska koalicija za život u zajednici i objavila 2008, 'Stvaranje uspešnih kampanja za život u zajednici: Priiručnik za zagovaranje za organizacije osoba sa invaliditetom i pružaoce usluga. Dostupan je na engleskom, albanskom i srpskom jeziku.

²⁹ Jim Mansell, Martin Knapp, Judie Beadle-Brown and Jeni Beecham, "De-institutionalisation and community living – Outcomes and Costs: report of a European Study. Volume 2: Main Report", (Canterbury: Tizard Centre, University of Kent)

Poglavlje 2: Prepreke životu u zajednici u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Srbiji i na Kosovu: Pregled

Ovo poglavlje ima za cilj da prikaže kontekst u kojem organizacije rade. To smo postigli tako što smo sumirali osnovne barijere koje sprečavaju osobe sa intelektualnim invaliditetom da žive u svojim zajednicama kao jednaki građani³⁰.

Institucionalizacija osoba sa intelektualnim invaliditetom

Najznačajnija prepreka socijalnoj inkluziji osoba sa intelektualnim invaliditetom je kontinuirana praksa trajne institucionalizacije.

Više od pola veka, državna politika u regionu bila je smeštanje osoba sa intelektualnim invaliditetom u velike ustanove za trajni smeštaj, kao što su domovi za decu bez roditeljskog staranja, domovi za socijalno zbrinjavanje i psihijatrijske bolnice. Ove ustanove su obično smeštene na udaljenim lokacijama gde štíćenici imaju malo ili nimalo kontakata sa spoljnim svetom. Postojeće ustanove su, u najvećem broju slučajeva, slabo finansirane što za posledicu ima veoma loš kvalitet nege³¹. Štíćenici u ustanovama obično žive u nehumanih i ponižavajućim uslovima sa malo ili nimalo izbora po pitanju načina na koji provode svoje vreme, sa malo ili nimalo rehabilitacijskih ili terapijskih aktivnosti.

Izveštaji u proteklih deset godina naglašavali su ozbiljnu zabrinutost vezanu za kršenje ljudskih prava štíćenika smeštenih po ustanovama u centralnoj i istočnoj Evropi, uključujući i upotrebu kreveta sa rešetkama³² i/ili vezivanje ljudi za krevete na neodređeno³³, druge oblike fizičkog i mentalnog zlostavljanja, neprihvatljive životne uslove i nedostatak medicinske nege³⁴. Nedovoljan je broj zaštitnih mera kojima se štíte osobe sa intelektualnim invaliditetom od neosnovanog zatvaranja u ustanove. Primera radi, ne postoji nezavisno proveravanje nedobrovoljnog smeštanja u ustanovu. Prema postojećim zakonima o starateljstvu u regionu, osobe sa intelektualnim invaliditetom mogu se neograničeno držati zatvorene u ustanovama bez odgovarajućeg postupka ili sudskog nadzora³⁵.

Podaci o broju osoba sa intelektualnim invaliditetom u ovim zemljama nedostaju, a brojevi koji postoje često su nepouzdana jer ima malo ili nimalo koordinacije između nadležnih ministarstava. Zabeleženo je, na primer, da je broj ljudi koji žive u ustanovama možda potcenjen jer je ove podatke dostavilo ministarstvo za socijalna pitanja, pa oni ne obuhvataju one ljude koji su zatvoreni u objektima pod nadležnošću Ministarstva za zdravlje³⁶.

Jasno je, međutim, na osnovu raspoloživih informacija, da ima na hiljade osoba sa intelektualnim invaliditetom u ustanovama širom regiona. Na osnovu zvaničnih državnih podataka, ima približno 5,500 osoba sa invaliditetom koje borave u rezidencijalnim ustanovama za trajni smeštaj u Srbiji, od čega su približno 4,068 osobe sa intelektualnim invaliditetom³⁷. U Bosni i Hercegovini postoje tri rezidencijalne ustanove za trajni smeštaj koje zbrinjavaju približno 1,250³⁸ osoba sa invaliditetom³⁹. Crna Gora ima samo jednu ustanovu ovog tipa koja

³⁰ Ovo poglavlje se zasniva na rezultatima terenskog istraživanja koje je sproveo Handicap International u regionu tokom 2008. godine i na skorašnjim relevantnim izveštajima.

³¹ Jim Mansell, *Deinstitutionalisation and community living: progress, problems and priorities*, *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 31(2), (2006): 65-76.

³² Mental Disability Advocacy Center, "Use of Cage Beds: Inhumane and Degrading Treatment in Four EU Accession Countries", (MDAC: 2003).

³³ Laurie Ahern and Eric Rosenthal, "Torment Not Treatment: Serbia's Segregation and Abuse of Children and Adults with Disabilities", (Mental Disability Rights International: 2007): iii.

³⁴ Amnesty International, "Far From the Eyes of Society: Systematic Discrimination against People with Mental Disabilities", (Amnesty International: 2002): 2.

³⁵ Laurie Ahern and Eric Rosenthal, *ibid*: iii.

³⁶ Camilla Parker and Judith Klein, "Making Social Inclusion a Reality: The Challenges for People with Mental Disabilities in Central and Eastern Europe" *Eurohealth* Vol. 9 No. 3, Autumn 2003: 16.

³⁷ Na osnovu podataka dobijenih iz Ministarstva za rad i socijalna pitanja Republike Srbije u 2008. Pogledati takođe, Jurij Bajec, Gorana Krstic, Ljiljana Pejcin-Stokic and Goran Penev, "Social Protection and Social Inclusion in the Republic of Serbia", manuscript for the European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, (European Commission: 2008): 55.

³⁸ Na osnovu podataka dobijenih iz Ministarstva za rad i socijalna pitanja Federacije BiH. Pogledati takođe: Davorin Pavelic, Nikolina Obradovic, Amil Kamenica, "Social Protection and Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina", Manuscript for the European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, (European Commission: 2008): 148.

³⁹ Na osnovu zvaničnih podataka, lica koja su smeštena u ustanove za trajni smeštaj su osobe sa intelektualnim i/ili telesnim invaliditetom.

zbrinjava negde oko 140 osoba sa intelektualnim invaliditetom svih uzrasta⁴⁰ i jednu gerijatrijsku ustanovu za trajni smeštaj za stara lica i osobe sa invaliditetom sa kapacitetom za 290 osoba. Kosovo ima jednu ustanovu za trajni smeštaj koja trenutno zbrinjava 175 osoba sa invaliditetom (prvenstveno osobe sa intelektualnim invaliditetom i osobe sa hroničnim problemima u mentalnom zdravlju)⁴¹.

Izolacija, isključenost i stigmatizacija

Široko rasprostranjena stigmatizacija i diskriminacija predstavljaju osnovne barijere socijalnoj inkluziji osoba sa intelektualnim invaliditetom. Kao što je prokomentarisao bivši Specijalni izveštač za zdravlje, Pol Hant, osobe sa intelektualnim invaliditetom 'su najčešće zanemarivana kategorija stanovništva – ove osobe su "najnevidljivije" u našim zajednicama⁴².

Pored hiljade osoba sa intelektualnim invaliditetom koje žive u rezidencijalnim ustanovama, mnoge osobe sa intelektualnim invaliditetom su izolovane u svojim domovima. Ovo je u velikoj meri zbog nedostatka usluga u zajednici koje bi bile na raspolaganju njima i njihovim porodicama, ali neretko se dešava da ih porodice drže zatvorene u kućama zbog stida, a u drugim slučajevima, da bi ih zaštitili od mogućeg zlostavljanja⁴³. U slučajevima kada se dete rodi sa vidljivim invaliditetom, uobičajeno je da lekari još u porodilištu kažu roditeljima da bi trebalo da smeste svoje dete u ustanovu jer im je to jedini izbor⁴⁴.

Segregacija osoba sa intelektualnim invaliditetom u ustanovama i njihova izolacija kod kuće pojačava društvene predrasude i potpomaže njihovu isključenost iz društva.

Negativni stavovi i medicinski model invalidnosti

Značajan činilac u diskriminaciji i stigmatizaciji sa kojima se suočavaju osobe sa invaliditetom je taj što ih društvo tradicionalno opaža kao objekte za sažaljenje i milosrđe, radije nego da ih opaža kao pojedince sa sopstvenim stavovima i težnjama. Ovaj pristup, koji se usredsređuje na oštećenje pojedinca, obično se opisuje kao 'medicinski model invalidnosti'. Dodatno je utvrđivan verovanjem da su osobe sa invaliditetom nesposobne da vode samostalan život ili da uspeju u društvu⁴⁵.

Osobe sa invaliditetom su razvile alternativni model invalidnosti. 'Socijalni model invalidnosti' odbacuje medicinski pristup i umesto toga pokazuje da su osobe sa invaliditetom onesposobljene zbog negativnih stavova društva usmerenih ka njima, i isto tako ukazuju na fizičke i druge barijere koje ih sprečavaju da u potpunosti učestvuju u društvu. Ovo je dovelo do priznavanja da osobe sa invaliditetom nisu "objekti" zaštite, lečenja ili milosrđa, koje treba isključiti iz društva. Umesto toga, socijalni model invalidnosti jasno stavlja do znanja da sve osobe sa invaliditetom imaju pravo da aktivno učestvuju u političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu, na način koji je pun poštovanja i prilagodljiv njihovoj različitosti⁴⁶.

Međutim, 'medicinski model invalidnosti' i dalje dominira u regionu a državna politika i finansiranje još uvek su orijentisani prema segregisanim službama i uslugama za osobe sa intelektualnim invaliditetom, prateći medicinski model.

Zastareli načini procenjivanja i dijagnostikovanja intelektualnog invaliditeta

U svim zemljama u regionu primenjuje se sličan sistem procenjivanja i dijagnostikovanja intelektualnog invaliditeta. Multidisciplinarna komisija (sastavljena od lekara, psihologa, socijalnih radnika, logopeda i prosvetnih radnika) određuje vrstu i stepen invaliditeta osobe. Prilikom procenjivanja i dijagnostikovanja, ove komisije nastavljaju da primenjuju medicinski model invalidnosti, oslanjajući se na postupak procenjivanja koji se usredsređuje na obim oštećenja pojedinca, umesto da procenjuje šta bi osoba mogla da uradi uz odgovarajuću podršku i pomoć.

Komisije (u ovom izveštaju 'komisije za kategorizaciju') koriste četiri kategorije za intelektualni invaliditet: blaga, umerena, teža i teška mentalna ometenost. Kategorija oštećenja koja je procenjena za datog pojedinca određuje mnoge aspekte njegovog/njenog života, na primer, da li će dete biti smešteno u specijalnu školu ili će mu biti dopušteno da pohađa redovnu školu i, kada odraste, da li se smatra sposobnim za rad ili ima pravo na beneficije iz oblasti invalidnosti⁴⁷.

⁴⁰ Ustanova je osnovana sa ciljem zbrinjavanja dece i mladih sa intelektualnim invaliditetom i autizmom, ali sada zbrinjava ljude svih uzrasta.

⁴¹ Na osnovu podataka dobijenih iz Ministarstva za rad i socijalna pitanja Kosova, 2005.

⁴² E/CN.4/2005/51, 11. februar 2005, izveštaj Specijalnog izveštača o pravima svake osobe da uživa u najvišem mogućem ostvarljivom standardu fizičkog i mentalnog zdravlja

⁴³ Na osnovu terenskog istraživanja provedenog od strane Handicap International-a u 2008. Vidi takodje Camilla Parker i Judith Klein, ibid: 16.

⁴⁴ Na osnovu terenskog istraživanja provedenog od strane Handicap International-a u 2008.

⁴⁵ Theresia Degener and Gerard Quinn, "A Survey of International, Comparative and Regional Disability Law Reform" in Disability Rights Law and Policy; International and National Perspectives (Papers Conceived and Commissioned by the Disability Rights Education and Defense Fund (DREDF), eds. M.L. Breslin and S. Yee, (Ardsley, NY: Transnational Pub., 2002): 3-125. See also Mike Oliver, "The Individual and Social Models of Disability" Paper presented at Joint Workshop of the Living Options Group and the Research Unit of the Royal College of Physicians, July 1990: 3

⁴⁶ Theresia Degener i Gerard Quinn, ibid: 125

⁴⁷ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008. Pogledati takođe: Chiriacescu, Diana, "Shifting the Paradigm in Social Service Provision: Making Quality Services Accessible for People with Disabilities in South East Europe", (Handicap International: 2008).

Starateljstvo

Sistem starateljstva je osnovna prepreka za život u zajednici za mnoge odrasle osobe sa intelektualnim invaliditetom koje žive u regionu, jer ih sprečava da same odlučuju, što za posledicu ima činjenicu da su lišene prilike da kontrolišu sopstveni život. Ovo je stoga što se smatra da osobe koje su stavljene pod starateljstvo nemaju sposobnost da same odlučuju pa im se dodeljuje staratelj da odlučuje u njihovo ime. Pojedinci stavljeni pod stalno starateljstvo smatraju se za nesposobne za odlučivanje koje je pravne prirode, kao što je zasnivanje radnog odnosa, sklapanje braka ili otvaranje računa u banci. Oni su lišeni prava da budu vlasnici ili da iznajmljuju imovinu, lišeni su prava na prodični život, na brak, glasanje, slobodno udruživanje, pristupanje sudu i sastavljanje testamenta⁴⁸.

Nedostatak valjanih zaštitnih mehanizama za starateljstvo dovelo je do široko rasprostranjene zloupotrebe. Na primer, pojedinci koji se nalaze pod punim i stalnim starateljstvom mogu biti doživotno smešteni u ustanovu za socijalno zbrinjavanje od strane svog staratelja bez njihove saglasnosti i bez prava žalbe. U praksi, mnoge osobe sa intelektualnim invaliditetom zatvorene su u ustanovama za trajni smeštaj bez odgovarajućeg postupka ili sudskog nadzora⁴⁹. U ustanovama za trajni smeštaj u regionu je uobičajena praksa da se direktor ustanove imenuje za staratelja stotine štićenika.

Nedostatak usluga zasnovanih u zajednici

Premda su se alternative u zajednici počele razvijati u regionu, institucionalni model zbrinjavanja je i dalje preovlađujući. I dalje je nedovoljno usredsređenje na razvoj alternativnih usluga u zajednici na državnom nivou. Države obično koriste raspoloživa sredstva za obnavljanje postojećih ustanova ili za osnivanje novih manjih ustanova⁵⁰. Ozbiljnost situacije je dodatno uvećana teškoćama sa kojima se suočavaju nevladine organizacije (NVO) koje žele da pružaju usluge u zajednici u ime državnih agencija. U mnogim zemljama još uvek ne postoji sistem koji dopušta državnim agencijama da sklapaju podugovore sa NVO u oblasti pružanja usluga zasnovanih u zajednici. Ovo ih sprečava da dobijaju državno finansiranje za pružanje ovih usluga⁵¹. Prema ovom scenariju, usluge zasnovane u zajednici ograničene su na inicijative malih razmera koje zavise od donatorskog finansiranja⁵². Ako i postoje usluge u zajednici za osobe sa intelektualnim invaliditetom, one su obično ograničene na veće gradove⁵³.

Nedostatak pristupa obrazovanju

Deca sa intelektualnim invaliditetom i dalje se smeštaju u specijalne škole gde je stepen pruženog obrazovanja često neadekvatan. Mnoge od hiljada osoba sa intelektualnim invaliditetom u ustanovama za trajni smeštaj uopšte nisu imale pristup obrazovanju⁵⁴. Nedovoljne su političke mere i nedovoljno je finansiranje da bi se podržalo razvijanje inkluzivnog obrazovanja. Štaviše, očevidan je i nedostatak usluga u zajednici da bi se pomoglo deci sa intelektualnim invaliditetom da pohađaju redovne škole, kao što su obrazovno savetovanje, govorna terapija, fizioterapija i kvalifikovano osoblje koje bi podržalo dete u učionici unutar redovne škole⁵⁵.

Budući lišene pristojnog obrazovanja i prilike da odrastaju sa svojim vršnjacima, osobama sa intelektualnim invaliditetom su ozbiljno ograničene mogućnosti da osiguraju suvislo zaposlenje ili da učestvuju u životu zajednice. Stoga, uskraćivanje prava na obrazovanje često dovodi do doživotne zavisnosti, siromaštva i isključenosti iz društva za osobe sa intelektualnim invaliditetom⁵⁶.

⁴⁸ Mental Disability Advocacy Center, "Guardianship and Human Rights in Serbia: An analysis of Guardianship Law and Policy", (MDAC: Budapest, 2006): 6.

⁴⁹ "Torment Not Treatment: Serbia's Segregation and Abuse of Children and Adults with Disabilities" (Mental Disability Rights International: 2007): iii.

⁵⁰ osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁵¹ Chiriacescu, Diana, "Shifting the Paradigm in Social Service Provision: Making Quality Services Accessible for People with Disabilities in South East Europe", (Handicap International: 2008). Pogledati takođe i izveštaje iz Direktorata Evropske komisije – Nadležnog za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti o socijalnoj zaštiti i socijalnoj inkluziji na Zapadnom Balkanu, dostupno na: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/enlargement_en.htm

⁵² Premda su neke NVO dobijale državna sredstva za pružanje usluga u zajednici, to je samo na osnovama 'pilot projekta' i te usluge se završavaju kada se završi i period finansiranja.

⁵³ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008. Pogledati takođe i izveštaje iz Direktorata Evropske komisije – Nadležnog za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti o socijalnoj zaštiti i socijalnoj inkluziji na Zapadnom Balkanu, dostupno na: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/enlargement_en.htm

⁵⁴ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008. Pogledati takođe i izveštaje koje su objavili sledeći: Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program i Open Society Institute Mental Health Initiative, "Access to Education and Employment of People with Intellectual Disabilities Summary Reports" (Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program: Budapest) 2005: 4. Ovi izveštaji se odnose na: Republiku Češku, Estoniju, Mađarsku, Letoniju, Litvaniju, Poljsku, Slovačku, Sloveniju, Bugarsku i Rumuniju, Hrvatsku, Grčku, Holandiju i Ujedinjeno Kraljevstvo.

⁵⁵ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁵⁶ Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program and Open Society Institute Mental Health Initiative, "Access to Education and Employment of People with Intellectual Disabilities Summary Reports", (Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program: Budapest) 2005: 4.

Nedostatak pristupa zapošljavanju

Veoma je mali broj osoba sa intelektualnim invaliditetom u regionu koji imaju bilo kakvo zaposlenje. Teško je saznati tačan broj nezaposlenih osoba sa intelektualnim invaliditetom jer su zvanični podaci nepouzdana. Raspoloživi podaci zasnivaju se uglavnom na broju ljudi koji su registrovani kao nezaposleni. Mada osobe sa intelektualnim invaliditetom imaju pravo da se registruju u lokalnim službama za zapošljavanje, one to veoma retko čine⁵⁷.

Osobe sa intelektualnim invaliditetom se obično kategorišu kao osobe sa smanjenom ili nikakvom sposobnošću za rad. Za one, za koje se utvrdi da nemaju radnu sposobnost, to zapravo znači da su isključene iz kategorije svakodnevnog radno-sposobnog stanovništva⁵⁸. Onima, za koje se proceni da imaju smanjenu radnu sposobnost, obično se kaže da je jedini oblik raspoloživog zaposlenja onaj u okviru zaštićene radionice⁵⁹. Ove radionice su često u sastavu specijalnih škola i rad je uvek neplaćen.

Mada neke od zemalja u regionu imaju programe koji su osmišljeni da podstaknu zapošljavanje osoba sa invaliditetom, mali broj je osmišljen da zadovolji potrebe osoba sa *intelektualnim* invaliditetom. Štaviše, ovakvi programi se obično zloupotrebljavaju u praksi tako da osobe sa intelektualnim invaliditetom retko imaju koristi od njih⁶⁰. U nekim zakonima o radu takođe postoji i *sistem kvote*, ali u praksi, ne postoje kaznene mere za nepoštovanje zakona i zakoni se ne sprovode sistematično⁶¹⁻⁶². Programi radnog osposobljavanja koji su otvoreni za osobe sa intelektualnim invaliditetom obično se odvijaju u zaštićenim radionicama ili u specijalnim školama, a veštine koje tamo stiču imaju ograničenu ili čak nikakvu praktičnu vrednost za one koji bi želeli da se zaposle na otvorenom tržištu rada. U nekim zemljama, kao u Srbiji, programi radnog osposobljavanja su na raspolaganju samo osobama sa blagom mentalnom ometenošću.

Nerazumevanje osnovnog cilja života u zajednici

Mada su preduzete mere u nekim delovima regiona da se rasvetli zabrinutost vezana za životne uslove i loš kvalitet nege u ustanovama za trajni smeštaj, ipak postoji nedovoljno razumevanje potrebe da se razvijaju usluge u zajednici kao alternativa ovakvim ustanovama. Štaviše, izgleda da postoji veliki nesporazum oko razumevanja koncepta života u zajednici, kako među mnogim donatorima tako i među samim državama. Ovo je ilustrovano tendencijom da se investira u nove, manje ustanove nasuprot onim starijim, velikim institucijama. Važno je napomenuti da se život u zajednici ne sastoji samo u službama i uslugama koje se isporučuju izvan neke ustanove. Osnovni princip života u zajednici jeste da službe i usluge dozvoljavaju pojedincu da ima kontrolu nad svojim životom i da donosi sopstvene odluke uz odgovarajuću podršku.

Ovo nerazumevanje suštine života u zajednici dovelo je do razvijanja usluga koje samo ponavljaju a ne otklanjaju mane zabeležene u ustanovama. Ovo obuhvata kuće za grupno stanovanje (gde se sve usluge pružaju jedino unutar zgrade u kojoj je osoba smeštena i gde su strukture zaposlenih vrlo rigidne, bez obzira na stvarne potrebe za podrškom koje klijent ima), zaštićene radionice i dnevni centri gde se pruža malo ili nimalo aktivnosti od značaja. Takve usluge nastavljaju da segregišu osobe sa intelektualnim invaliditetom i ne uspevaju da im omoguće da učestvuju u životu zajednice.

Nedostatak angažovanja osoba sa intelektualnim invaliditetom i njihovih porodica

Do današnjeg dana nedovoljno je prepoznata potreba da se omogući osobama sa intelektualnim invaliditetom i njihovim porodicama da budu angažovani u razvijanju usluga zasnovanih u zajednici. Od ključne je važnosti razvijanje grupa za samozastupanje (grupe čiji su svi članovi osobe sa intelektualnim invaliditetom) koje su sposobne da zagovaraju prava osoba sa intelektualnim invaliditetom i informišu kreatore politika i političare o tome koje su reforme potrebne.

⁵⁷ Na osnovu istraživanja invalidnosti i statistike u jugoistočnoj Evropi koje je sproveo Handicap International 2006. Više informacija na: http://www.disabilitymonitorsee.org/documents/journal03/Journal_decemberengweb.pdf

⁵⁸ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008. Pogledati takođe Association for Self-Advocacy Croatia, Association for Promoting Inclusion Croatia and Inclusion Europe, "Human Rights of Persons with Intellectual Disabilities: Country Report Croatia", (Zagreb: 2007): 25-27.

⁵⁹ Zaštićena radionica je segregisana sredina, uobičajena širom jugoistočne Evrope, u kojoj osobe sa invaliditetom vrše minimalno plaćeni ili neplaćeni rad.

⁶⁰ Uspeh ovakvih programa je i dalje nejasan jer postoje indicije da zadržavanje zaposlenih osoba sa invaliditetom jedva da prelazi podsticajni period za koji država ko-finansira plate. Takođe postoje indicije da poslodavci zloupotrebljavaju državno ko-finansiranje tako što navode spisak zaposlenih osoba sa invaliditetom, ali ih zapravo nikada ne zapošljavaju niti pozivaju na radno mesto.

⁶¹ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁶² Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program and Open Society Institute Mental Health Initiative "Access to Education and Employment of People with Intellectual Disabilities: Country Report Croatia" (Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program: Budapest) 2005: 16-18.

Poglavlje 3: Preispitivanje institucionalizacije osoba sa intelektualnim invaliditetom: Koraci preduzeti u pravcu promena u Bosni i Hercegovini, na Kosovu i u Srbiji

A. Pregled

Osobe sa intelektualnim invaliditetom se i dalje smeštaju u ustanove za trajni smeštaj, i to često doživotno. Za one druge, koji žive kod kuće sa svojom porodicom, nedostatak usluga u zajednici za pomoć i podršku osobama u sprovođenju svakodnevnih aktivnosti u svojoj lokalnim zajednicama, to znači da imaju sužen izbor u smislu onoga što mogu da urade, i imaju ograničene mogućnosti za socijalizaciju. Ovo, zajedno sa široko rasprostranjenom stigmatizacijom osoba sa intelektualnim invaliditetom i njihovih porodica, često za posledicu ima izolovanost osoba sa intelektualnim invaliditetom u njihovim domovima.

Ovo poglavlje profilise rad tri organizacije u regionu koje pružaju podršku osobama sa intelektualnim invaliditetom da koriste i uživaju svoje pravo na život u zajednici razvijajući usluge zasnovane u zajednici kao alternative ustanovama:

- Udruženje za socijalno uključivanje osoba sa mentalnom retardacijom tuzlanskog kantona (USU TUZLA) u Bosni i Hercegovini
- Srpska asocijacija za promovisanje inkluzije (SAPI)
- „Hader“, Kosovo

B. Život u zajednici u Bosni i Hercegovini

Ova studija slučaja ispituje kako je jedna mala NVO, Udruženje za socijalno uključivanje osoba sa mentalnom retardacijom tuzlanskog kantona (USU TUZLA), uspostavila model života u zajednici kao održivu alternativu institucionalizaciji pružanjem usluga koje omogućuju osobama sa intelektualnim invaliditetom da žive u zajednici.

a. Položaj osoba sa intelektualnim invaliditetom u Bosni i Hercegovini

Približno 1,250 osoba sa intelektualnim i/ili telesnim invaliditetom smešteno je u rezidencijalne ustanove za trajni smeštaj u Bosni i Hercegovini⁶³. Smeštanje u rezidencijalne ustanove za trajni smeštaj se naširoko smatra kao jedino rešenje za osobe sa ozbiljnijim oblicima invaliditeta kao i za osobe sa višestrukim smetnjama. U najvećem broju slučajeva nema alternative institucionalizaciji ako porodica ne može da se brine o svom članu sa invaliditetom. Ne postoje usluge niti službe koje pružaju podršku osobama sa intelektualnim invaliditetom nakon smrti njihovih roditelja ili članova porodice, i često se smeštaju u ustanove za trajni smeštaj zbog nepostojanja alternative nakon što su čitav svoj život proveli u lokalnoj zajednici⁶⁴.

Deca i odrasli sa intelektualnim invaliditetom koji ostaju kod svojih kuća obično se suočavaju sa ekstremnom izolacijom jer ne postoje usluge u zajednici da pruže pomoć i podršku bilo njima bilo njihovim porodicama. Malobrojni dnevni centri za osobe sa intelektualnim invaliditetom koji postoje u Bosni i Hercegovini, (obično ograničeno samo na velike gradove), često se fokusiraju na to da ih zaokupe i zaposle tokom dana umesto da im pomognu da razviju veštine za samostalni život⁶⁵. Premda se državna politika u Bosni i Hercegovini zalaže za promovisanje inkluzivnog obrazovanja, u praksi se deca sa težim oblicima intelektualnog invaliditeta vrlo retko uključuju u redovne škole⁶⁶.

b. Rad Udruženja za socijalno uključivanje osoba sa mentalnom retardacijom Tuzlanskog kantona (USU TUZLA)

USU pruža alternative usluge zasnovane u zajednici naspram institucionalizaciji u kantonu Tuzla u Bosni i Hercegovini. Osnovano 1998, uz podršku Inicijative za mentalno zdravlje otvorenog društva (IMZ) USU je saradivao sa upravom Tuzlanskog kantona kako bi se osiguralo da jedanaest stanara ustanove za trajni smeštaj, koji su izvorno iz Tuzle, bude u mogućnosti da se vrati i živi u svojoj lokalnoj zajednici. Udruga za promovisanje inkluzije (API), NVO sa sedištem u Hrvatskoj koja ima dugogodišnje iskustvo u pružanju usluga u zajednici, organizovala je trening i podršku USU od samog početka.

⁶³ Na osnovu podataka dobijenih iz Ministarstva za rad i socijalna pitanja Federacije BiH. Pogledati takođe: Davorin Pavelic, Nikolina Obradovic, Amil Kamenica, "Social Protection and Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina", Manuscript for the European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, (European Commission: 2008): 148.

⁶⁴ Intervju sa Fatom Ibralić u Beogradu, 24. oktobar 2008.

⁶⁵ Na osnovu terenskih poseta Handicap International-a dnevnim centrima širom Bosne i Hercegovine tokom 2008.

⁶⁶ Na osnovu intervju sa roditeljima dece sa intelektualnim invaliditetom u okviru istraživanja koje je sprovedeno u Bosni i Hercegovini o položaju osoba sa intelektualnim invaliditetom 2008. za Handicap International.

USU pruža usluge stanovanja uz podršku bivšim stanarima rezidencijalnih ustanova i isto tako rukovodi dnevnim centrom za osobe sa intelektualnim invaliditetom koje su inače pod rizikom da budu institucionalizovane. Dnevni centar organizuje treninge o veštinama potrebnim za samostalni život i podržava ljude da učestvuju u životu u zajednici. I program stanovanja i dnevni centar se sada finansiraju od sredstava iz budžeta Ministarstva za rad i socijalna pitanja Tuzlanskog kantona.

Trenutno, USU ima tri stana u Tuzli u kojima živi od tri do pet osoba po stanu. Jedan multidisciplinarni tim od četvoro ljudi rukovodi programom stanovanja uz podršku i dnevnim centrom. Pored zaposlenih, USU ima redovnu pomoć od kantonskog medicinskog osoblja koje je osnovalo mobilni tim koji pruža redovnu medicinsku negu klijentima unutar programa stanovanja uz podršku.

Većina klijenata USU-a je starija od 50 godina i proveli su skoro čitav svoj život u rezidencijalnoj ustanovi. Premda je povratak u zajednicu za njih velika promena, svi klijenti su se uspešno prilagodili životu u zajednici. Od kako su napustili ustanovu, dva klijenta su stupila u brak a jedan je našao plaćen posao na otvorenom tržištu rada.

c. Prevazilaženje prepreka životu u zajednici

Započinjanje procesa deinstitucionalizacije u Tuzli

2000. godine, uz podršku IMZ, USU je započeo aktivnosti na promovisanju života u zajednici premeštanjem ljudi koji su poreklom iz Tuzlanskog kantona, a smešteni u ustanovama za trajni smetaj u Pazarićima, u stanove u Tuzli i pružanjem podrške i pomoći koja im je potrebna da bi živeli u zajednici. API je obezbedio tehničku podršku i trening kako bi pomogao USU u razvijanju plana za deinstitucionalizaciju (omogućavanje stanarima iz ustanova da žive u zajednici i sprečavanje da drugi ljudi budu smešteni u ustanove).

Postizanje reforme zakonodavstva

USU je uspešno lobbirao za izmene i dopune zakona koji bi dopuštao NVO da pružaju dnevne usluge i smeštaj za osobe sa invaliditetom u zajednici. Sa ovim amandmanom Ministarstvo za rad i socijalna pitanja Tuzlanskog kantona napravilo je sporazum sa USU, dozvoljavajući da USU premesti sve stanare poreklom iz Tuzlanskog kantona iz ustanove u Pazarićima u iznajmljene stanove u Tuzli. Program je finansiralo Ministarstvo počev od 2001, pri čemu je USU dobijao finansiranje po glavi/stanaru koje je jednako troškovima smeštaja osobe u ustanovu. Nažalost, ova progresivna praksa se nije ponovila ni u jednom drugom kantonu u Bosni i Hercegovini.

Stanovanje uz podršku: zadovoljavanje potrebe pojedinaca i promovisanje inkluzije

Usluge USU imaju za cilj da podrže i pomognu klijente da žive samostalno u najvećoj mogućoj meri.

Kriterijumi za usluge u Bosni i Hercegovini se zasnivaju na vrsti i stepenu invalidnosti a ne na potrebama pojedinca, tako da i finansiranje koje USU dobija od Ministarstva biva dodeljeno po fiksnoj rati po glavi/stanaru čime se pretpostavlja da svi pojedinci imaju iste potrebe za podrškom. Uprkos tome, USU pruža usluge koje su podešene prema svakom pojedincu ponaosob, bez obzira na stepen njihove invalidnosti. Sagledavajući realnost da klijenti imaju različite potrebe, USU i raspodeljuje sredstva shodno tome, tako da može da bude fleksibilniji po pitanju stepena podrške koja se pruža. USU je planirao mešanje stanara u stanovima tako da u svakom stanu bude makar jedna osoba koja ima neke veštine potrebne za samostalni život i može po potrebi da pomogne i drugima. Uz vrlo ograničena sredstva, ovo je jedan od načina kako USU maksimizira resurse dok nastavlja da pruža usluge u zajednici koje su usredsređene na pojedinca⁶⁷.

Razvijanje veština za život u zajednici

Aktivnosti u USU dnevnom centru imaju za cilj da pomognu klijentima da steknu veštine potrebne za samostalni život kako bi mogli da žive u svojim domovima i aktivno učestvuju u životu zajednice. Omogućavanje ljudima da nauče ovakve veštine i da sami odlučuju u svoje ime od ključne je važnosti za program stanovanja uz podršku. Dnevni servis radi svakodnevno od 8 ujutro do 17 časova poslepodne i obuhvata: radne (zanatske) aktivnosti, kreativnu radionicu i trening za sticanje veština potrebnih za samostalni život. Dnevni centar takođe ima aktivnosti samozastupanja kako bi se pomoglo klijentima da nauče da odlučuju o svom životu ali i da im se pomogne da shvate da imaju pravo da govore u svoje ime i da izraze svoje mišljenje, potrebe i želje. USU se nada da će ovo dovesti do stvaranja grupe za samozastupanje koja će promovisati prava osoba sa intelektualnim invaliditetom.

Dnevni centar USU-a pruža usluge klijentima unutar programa za stanovanje uz podršku, ali i drugim osobama sa intelektualnim invaliditetom koji su pod rizikom da budu institucionalizovani. Na početku se dnevni centar finansirao od međunarodnih donacija, kao pilot projekat. Danas dnevni centar dobija sredstva od Tuzlanskog kantona kao deo inicijative za sprečavanje institucionalizacije. Lokalni centar za socijalni rad upućuje klijente na USU kao deo sporazuma koji USU ima sa Tuzlanskim kantonom.

d. Budući planovi USU-a za deinstitucionalizaciju

USU lobbira za promene u zakonodavstvu kako bi im se dozvolilo da pružaju usluge svim osobama sa intelektualnim invaliditetom, bez obzira na stepen njihove ometenosti (blaga, umerena, teža ili teška mentalna ometenost).

⁶⁷ Usluga u zajednici koja je usredsređena na pojedinca, koja se obično zove "planiranje usredsređeno na pojedinca" odnosi se na model usluge u zajednici gde se klijent stavlja u središte procesa planiranja života kako bi se proces skrojio prema potrebama i željama date osobe.

Trenutno ovo nije moguće, jer pod postojećim zakonom samo oni pojedinci koji su procenjeni da imaju "umerenu ili težu mentalnu retardaciju" imaju pravo na USU usluge.

USU takođe radi na tome da promoviše svoj model deinstitutionalizacije širom Bosne i Hercegovine. Direktor USU-a, Fata Ibralić, takođe je i predsednik organizacije „Sumero“, Federalnog saveza udruženja koja se bave pomaganjem osoba sa mentalnom retardacijom u Bosni i Hercegovini. Kroz saradnju sa Sumerom, USU se nada da će izgraditi snažan savez među organizacijama članicama, kako bi one dalje lobirale svoje kantonalne vlasti da pruže podršku inicijativama deinstitutionalizacije širom zemlje.

C. Život u zajednici u Srbiji

Ova studija slučaja prikazuje kako jedna NVO iz Srbije uspešno pruža usluge stanovanja uz podršku kojima se omogućava osobama sa intelektualnim invaliditetom da napuste ustanove i samostalno žive u zajednici.

a. Položaj osoba sa intelektualnim invaliditetom u Srbiji

Premda se država obavezala da pokrene proces deinstitutionalizacije, do danas nema političkih mera kojima se predviđa zatvaranje postojećih ustanova i preusmeravanje resursa na razvijanje sveobuhvatnih usluga u zajednici za osobe sa intelektualnim invaliditetom. Resursi se i dalje koriste za renoviranje ustanova i za izgradnju manjih jedinica za kolektivno zbrinjavanje i negu. Ovi manji objekti se obično nalaze u blizini rezidencijalnih ustanova za trajni smeštaj i funkcionišu na isti način.

Srbija je usvojila zakon kojim se zabranjuje diskriminacija osoba sa invaliditetom (uključujući i osobe sa intelektualnim invaliditetom i/ili problemima u mentalnom zdravlju). Država je takođe usvojila i nacionalnu strategiju invalidnosti koja traži inkluziju osoba sa intelektualnim invaliditetom u zajednicu i stvaranje usluga i servisa hraniteljskih porodica. Međutim, strategija ne zahteva eksplicitno razvoj sveobuhvatnog spektra usluga zasnovanih u zajednici za pružanje podrške osobama sa intelektualnim invaliditetom da žive u zajednici.

Kroz Fond za socijalne inovacije (FSI)⁶⁸, Ministarstvo za rad i socijalna pitanja investira u osnivanje dnevnih centara za osobe sa invaliditetom i u sistem nege u okviru hraniteljskih porodica⁶⁹. FSI je takođe podržavao, u vidu pilot projekta, službu personalnih asistenata i servis za život uz podršku⁷⁰. Međutim, uopšte se ne razvijaju usluge u zajednici kojima se pomažu osobe sa intelektualnim invaliditetom da žive u zajednici. Štaviše, mada postoje neke inicijative na nivou države da se izmeste deca iz ustanova u zajednicu bilo je malo napretka u deinstitutionalizaciji dece sa invaliditetom⁷¹. Prema zvaničnim podacima, u 2007. godini je približno 150 dece premešteno iz rezidencijalnih ustanova u hraniteljske porodice, ali samo troje od te dece su deca sa invaliditetom⁷².

Lokalne komisije za kategorizaciju u Srbiji procenjuju dete i daju preporuku da li da krene u redovnu školu ili da bude smešteno, bilo u specijalnu školu, bilo u ustanovu za trajni smeštaj. Centar za socijalni rad je administrativno telo odgovorno za organizovanje smeštaja u rezidencijalne ustanove.

Prema zakonu, država je odgovorna za zbrinjavanje osoba sa intelektualnim invaliditetom u ustanove za trajni smeštaj. Ako komisija za kategorizaciju preporuči smeštanje u ustanovu, porodica može da odbije ovakvu preporuku i da odluči da zadrži dete kod kuće. Ako porodica želi da smesti svoje dete u ustanovu, komisija će obično kategorisati dete ozbiljnijim stepenom oštećenja kako bi dete bilo kvalifikovano za smeštanje u ustanovu. S obzirom na to da su usluge u zajednici za pružanje podrške tako malobrojne, smeštanje deteta u rezidencijalnu ustanovu se roditeljima često čini kao jedini izbor. U praksi, većina porodica koje odluče da svoje dete smeste u ustanovu obično žive na samoj liniji siromaštva ili ispod nje i nemaju dovoljno finansijskih sredstava da brinu o svom detetu⁷³.

U Srbiji, većina osoba sa težom i teškom mentalnom ometenošću lišena je pravne sposobnosti i stavljena pod stalno starateljstvo. Mada su zakoni o starateljstvu reformisani 2005. godine i dalje stoje u suprotnosti sa standardima za ljudska prava jer su štice u značajnoj meri lišeni svojih ljudskih prava⁷⁴.

b. Rad Srpske asocijacije za promovisanje inkluzije (SAPI)

Srpska asocijacija za promovisanje inkluzije (SAPI) pruža usluge stanovanja uz podršku u zajednici osobama sa intelektualnim invaliditetom koje su prethodno živele u rezidencijalnim ustanovama za trajni smeštaj.

⁶⁸ Fond za socijalne inovacije (FSI) je program koje je osnovalo Ministarstvo za rad i socijalna pitanja 2003. godine kao mehanizam za finansiranje inovativnih usluga, a kao sastavni deo reforme socijalne zaštite u Srbiji. FIS se sprovodi u saradnji sa Razvojnim programom Ujedinjenih nacija United Nations Development Program (UNDP) a podržava ga i Evropska agencija za rekonstrukciju European Agency for Reconstruction (EAR), vlada Kraljevine Norveške i vlada Ujedinjenog Kraljevstva.

⁶⁹ Jurij Bajec, Gorana Krstić, Ljiljana Pejin-Stokić and Goran Penev, "Social Protection and Social Inclusion in Serbia", Manuscript for the European Commission Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, (European Commission: 2008): 50.

⁷⁰ Jurij Bajec, Gorana Krstić, Ljiljana Pejin-Stokić i Goran Penev, *ibid*: 50-51.

⁷¹ Reima Ana Maglajlić Holiček, Anna Nordenmark Severinsson and Dita Reichenberg, "Child Care System Reform in South East Europe: A Sub-Regional Analysis Based on Country Assessments in Albania, Bulgaria, FYR Macedonia and Serbia", (UNICEF: 2007): 155.

⁷² Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁷³ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁷⁴ Laurie Ahern and Eric Rosenthal, "Torment Not Treatment: Serbia's Segregation and Abuse of Children and Adults with Disabilities", (Mental Disability Rights International: 2007): iii.

SAPI svojim klijentima pruža smeštaj u iznajmljenim stanovima u različitim delovima Beograda i pomaže im da žive samostalno koliko god je to moguće. Tri do pet osoba dele jedan stan i jedan asistent im pruža podršku u svakodnevnim aktivnostima. Cilj podrške je da se razviju i osnaže individualne sposobnosti u oblasti veština za samostalni život kao što su kuvanje, rukovanje novcem, održavanje kuće, korišćenje javnog prevoza i razvijanje pozitivnih odnosa. Osoblje koje pruža podršku je na raspolaganju 24 časa na dan, u zavisnosti od stepena potrebne asistencije.

Ovaj program stanovanja uz podršku iniciralo je Društvo za pomoć osobama sa daunovim sindromom Srbije (DSS) 2004. i sada njime rukovodi SAPI. DSS je otpočeo ovaj program 2004. godine premeštanjem stanara jedne rezidencijalne ustanove za trajni smeštaj blizu Beograda, iz Sremčice, u stanove u lokalnoj zajednici. SAPI je osnovan kao podružnica DSS da rukovodi programom. Danas SAPI pruža usluge stanovanja uz podršku za 23 odrasle osobe sa intelektualnim invaliditetom.

Program stanovanja uz podršku je prvobitno finansirala Inicijativa za mentalno zdravlje otvorenog društva (IMZ). Finansiranje je obuhvatalo obezbeđivanje treninga o životu u zajednici i tehničku podršku, koju je pružala Udruga za promovisanje inkluzije (API), iz Hrvatske. API je podržavala razvijanje programa SAPI i vršila nadzor nad kvalitetom usluga. Od tada je program dobio dodatna sredstva iz drugih izvora kao što je FSI. U trenutku pisanja ovog izveštaja, opštinske vlasti u Beogradu i Ministarstvo za rad i socijalna pitanja i dalje vode raspravu oko toga ko bi trebalo da bude odgovoran za dugoročno finansiranje ovog programa.

c. Službe i usluge za život uz podršku u praksi

Individualizovano planiranje

Tim SAPI-a razgovara sa svakim klijentom kako bi saznao nešto više o njima, porodici, sredini u kojoj žive, njihovim sposobnostima i željama, kao i o potencijalnim preprekama samostalnom životu. Nakon što se uradi procena, koordinator programa elaborira plan podrške pojedincu. Ovaj plan navodi šta klijent želi da postigne i šta je potrebno da bi se ostvarili ovi ciljevi. Planove nadzire osoblje SAPI-a kako bi osigurali ostvarivanje kratkoročnih i dugoročnih ciljeva i procenili šta bi bilo potrebno adaptirati.

Omogućavanje ljudima da učestvuju u životu u zajednici

Jedan od glavnih ciljeva usluge stanovanja uz podršku je da se pomogne klijentima da učestvuju u životu u zajednici i da ostvare svoje želje i težnje. Kad god je to moguće, SAPI je pomagao klijentima da ponovo uspostave kontakte sa članovima porodice i izgrade nove odnose u zajednici.

Svim klijentima je data mogućnost da učestvuju u duhovnim, religioznim, kulturnim i sportskim aktivnostima. Nakon napuštanja ustanove, tri klijenta su se krstila na sopstveni zahtev. SAPI je podržao jednu ženu da istraži mogućnosti pristupanja monaškom redu što joj je bila životna želja koju je želela da ostvari po izlasku iz ustanove. Od kako su pristupili programu za život uz podršku, dva klijenta žive zajedno kao par u iznajmljenom stanu. Jedna druga klijentkinja je ostvarila životno dostignuće time što je postala prva žena sa invaliditetom koja je osvojila najviši vrh u Evropi. Nakon izražavanja snažne želje da bude član planinarskog društva, SAPI, uz podršku Udruženja za sport i rekreaciju za osobe sa invaliditetom i Kluba za ekstremne sportove, pomogao je ovoj klijentkinji da ostvari svoj cilj.

Razvijanje novih veština i podrška pri zapošljavanju

SAPI takođe pruža obuku u oblasti veština kao što su stolarstvo, rad na računarima i pekarstvo. Pored toga, rukovodi kreativnom radionicom gde klijenti mogu da učestvuju u izradi keramičkih radova, slikanju, šivenju i ručnom radu. SAPI podržava i kontinuirano obrazovanje za odrasle klijente koji žele da završe svoje osnovnoškolsko obrazovanje.

Uprkos veoma visokoj stopi nezaposlenosti u Srbiji, SAPI je uspeo da implementira uspešan program zapošljavanja uz podršku, osiguravajući plaćeni posao na otvorenom tržištu rada za 21 klijenta i pružajući im podršku u njihovom poslu. Državna sredstva još uvek nisu na raspolaganju za ovu vrstu usluge tako da podršku pružaju asistenti zaposleni u okviru programa za život uz podršku.

d. Prevazilaženje barijera

Zagovaranje reforme zakonodavstva

2004, kada je služba za život uz podršku prvi put osnovana nije bilo zakonske osnove za njeno postojanje. SAPI je imao nešto uspeha u obrađivanju ove problematike jer je uspeo da ubedi lokalnu vlast u Beogradu da izmeni relevantne podzakonske akte tako da NVO mogu da se kvalifikuju za pružanje usluga za život uz podršku u Beogradu. SAPI je takođe bio uključen u izradu nacrtu zakona o socijalnoj zaštiti kojim se predviđa pružanje usluga za život uz podršku.

U trenutku pisanja ovog izveštaja, međutim, ovaj problem još uvek nije bio rešen na nacionalnom nivou. Trenutno ne postoji zakon kojim se uređuje rad NVO u oblasti pružanja usluga u Srbiji. To znači da NVO ne mogu da budu podugovorači državi za pružanje usluga. Ovim se ugrožava održivost SAPI programa.

Kada usluge za život uz podršku budu uključene u nacionalno zakonodavstvo i kada budu dobijale adekvatno finansiranje od strane države, akreditacija i standardi kvaliteta pomoći će da SAPI bude u stanju da pruža usluge za život uz podršku koje su zasnovane u zajednici na individualnoj osnovi većem broju klijenata u Srbiji.

Priznanje kao model dobre prakse

2008, kao deo reforme sistema socijalne zaštite, Ministarstvo za rad i socijalna pitanja objavilo je poziv na tender u oblasti inovativnih usluga i pozvalo je NVO i pružaoce usluga sa se prijave. Prijava SAPI-a je bila uspešna i Ministarstvo je akreditovalo njihov program kao budućeg pružaoca usluga za život uz podršku i kao trenera za druge potencijalne pružaoce usluga.

Kao sastavni deo ovih reformi, Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalna pitanja ima nameru da uvede inovativne pilot usluge u zajednici i propiše minimalni standard kvaliteta za svaku uslugu. Usluge za život uz podršku obuhvaćene su ovim pilot programom budući da je Ministarstvo identifikovalo ovu oblast kao prioritetnu. SAPI je napravio nacrt minimalnih standarda kvaliteta za usluge za život uz podršku u pilot fazi.

Prevazilaženje otpora promenama

U Srbiji, stručno osoblje koje radi u rezidencijalnim ustanovama nije imalo adekvatnu obuku u oblasti usluga za život uz podršku koje su zasnovane u zajednici, i stoga pružaju otpor promenama koje će biti neophodne da bi se razvile i pružale ovakve usluge⁷⁵. Mnogi strahuju da će izgubiti posao kao rezultat deinstitutionalizacije.

Da bi se prevazišao ovaj otpor, SAPI je radio u partnerstvu sa ustanovom u Sremčici u nameri da objasni svoje usluge i da razgovaraju o svemu što stvara zabrinutost. Partnerstvo je pomoglo da se stvori razumevanje među zaposlenima u ustanovi da su usluge za pružanje podrške u zajednici integralni deo deinstitutionalizacije. Prilikom zajedničkog rada na premeštanju klijenata iz ustanove u zajednicu, osoblje ustanove je razvilo bolje razumevanje procesa kao i važnosti usluga koje su krojene prema potrebama pojedinca tako da zadovolje potrebe i osoba sa intelektualnim invaliditetom.

e. Buduće aktivnosti

SAPI se nada da će izgraditi snažnu koaliciju za lobiranje lokalnih i nacionalnih vlasti za pružanje usluga stanovanja uz podršku u zajednici unutar sistema socijalne zaštite. U novembru 2008, SAPI je, u partnerstvu sa specijalnom školom "Milan Petrović" u Novom Sadu, koja pruža sveobuhvatne usluge u oblasti inkluzivnog obrazovanja, organizovao sastanak svih pružalaca usluga stanovanja uz podršku u Srbiji. Učesnici ovog sastanka su se dogovorili da rade zajedno kao koalicija pružalaca usluga stanovanja uz podršku kako bi obradili one teme koje predstavljaju zajedničku brigu.

Uz tehničku podršku od API-a iz Hrvatske, SAPI sada pruža nedeljnu obuku za samozastupanje svojim klijentima. Klijenti uče o svojim pravima i stiču veštine odlučivanja. SAPI se nada da će sticanjem veština samozastupanja, pojedinci biti bolje opremljeni da učestvuju u odlukama koje se tiču njihovog života i da zagovaraju svoje potrebe.

D. Život u zajednici na Kosovu

Ova studija slučaja istražuje kako je jedna NVO sa Kosova razvila dnevni centar zasnovan u zajednici za osobe sa intelektualnim invaliditetom sa vrlo ograničenim sredstvima i pod veoma zahtevnim ekonomskim i političkim uslovima.

a. Položaj osoba sa intelektualnim invaliditetom na Kosovu

Specifična socio-politička situacija na Kosovu

Kosovo je najsiromašnija oblast na Balkanu i među najsiromašnjijima u Evropi. Prema poslednjem Izveštaju o ljudskom razvoju (Human Development Report, 2006), stopa nezaposlenosti na Kosovu kreće se između 40 i 50%. Približno 45 procenata stanovništva živi ispod nacionalne linije siromaštva, a dodatnih 18 procenata je grupa ugrožena siromaštvom, dok je oko 15 procenata populacije procenjeno kao izuzetno siromašno⁷⁶. Povrh teške ekonomske situacije, kosovski politički status je još uvek neizvestan nakon jednostranog proglašenja nezavisnosti od Srbije 2008. Složena socio-politička situacija na Kosovu stavlja ugrožene grupe, uključujući i osobe sa intelektualnim invaliditetom, pod rizik da budu dalje marginalizovane bez adekvatnih usluga u zajednici koje bi zadovoljile njihove potrebe.

Široko rasprostranjena stigmatizacija koja dovodi do ugroženosti i ekstremne izolacije u kući

Zbog stigmatizacije koja je povezana sa invaliditetom, osobe sa intelektualnim invaliditetom su često sakrivane u svojim domovima, posebno u ruralnim delovima regiona⁷⁷. Život u zajednici je stoga obično sveden na kuću⁷⁸. Osobe sa intelektualnim invaliditetom su takođe pod rizikom zanemarivanja u situaciji kada njihove porodice žive u siromaštvu i nisu u stanju da zadovolje svoje osnovne potrebe⁷⁹.

⁷⁵ Bilo je nekih treninga za osoblje rezidencijalnih ustanova kao deo reforme socijalne zaštite, ali je fokus treninga bio na transformisanju ustanova kako bi se prostorije mogle koristiti za alternativne vidove nege kao što su hraniteljske porodice ili dnevni centri. Pogledati takođe: Reima Ana Maglajlić Holiček, Anna Nordenmark Severinsson and Dita Reichenberg, "Child Care System Reform in South East Europe: A Sub-Regional Analysis Based on Country Assessments in Albania, Bulgaria, FYR Macedonia and Serbia", (UNICEF: 2007): 156.

⁷⁶ World Bank Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia, "Kosovo Poverty Assessment Volume 1: Accelerating Inclusive Growth to Reduce Widespread Poverty", (World Bank: 2007).

⁷⁷ Intervju sa Resmije Krasniqi, predsednicom dnevnog centra "Hader" u Prizrenu, novembar 2008.

⁷⁸ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁷⁹ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

Nedostatak servisa podrške u zajednici

Na Kosovu ne postoje službe u zajednici koje pružaju podršku osobama sa intelektualnim invaliditetom a koje finansira država⁸⁰. Osobe sa intelektualnim invaliditetom iz Prištine koje su intervjuisane tokom ove studije rekly su da ostaju kod kuće po ceo dan jer nema drugih aktivnosti ili službi koje su im na raspolaganju u zajednici⁸¹. Ne postoje službe za ranu intervenciju za decu mlađu od 6 godina, i samo jedna NVO nudi 'terapiju igranjem' za malu decu sa intelektualnim invaliditetom⁸².

Uz pomoć značajne finansijske podrške raznih međunarodnih organizacija, nekoliko bivših stanara Shtime, ustanove za trajni smeštaj, sada je premešteno. Međutim oni su smešteni u grupne stanove koje jedino pružaju smeštaj ali ne omogućavaju stanarima da učestvuju u životu zajednice.

Nedostatak pristupa adekvatnom obrazovanju

Pristup obrazovanju za osobe sa intelektualnim invaliditetom je izuzetno ograničen⁸³. Osnovno i srednje obrazovanje za osobe sa intelektualnim invaliditetom je uglavnom dostupno u specijalnim školama i u specijalnim odeljenjima koja su pridružena redovnoj školi. Veoma mali broj dece sa intelektualnim invaliditetom se obrazuje u redovnoj školi⁸⁴.

b. O organizaciji „Hader“

„Hader“ je NVO koja rukovodi dnevnim centrom zasnovanim u zajednici u Prizrenu koji pruža usluge osobama sa intelektualnim invaliditetom svih starosnih uzrasta, različitog etničkog i verskog porekla. Počev od 1999. godine „Hader“ je osnovala grupa majki dece sa intelektualnim invaliditetom. Prepoznajući potrebu za službama i uslugama zasnovanim u zajednici namenjenim osobama sa intelektualnim invaliditetom, jedna od majki je osnovala dnevni centar u svom domu uz pomoć ženske grupe. Prvobitno se oslanjajući na donacije, grupa je sprovela obrazovne aktivnosti i kreativnu radionicu za 42 dece sa intelektualnim invaliditetom iz Prizrena. 2005, nakon lobiranja opštinskih vlasti, organizacija je dobila zemljište i uz finansijsku pomoć IMZ-a, izgradili su dnevni centar.

Kako ne postoji nijedno administrativno telo koje ima registar osoba sa intelektualnim invaliditetom koje žive u svojim domovima, „Hader“ je koristio mreže unutar zajednice da identifikuje potencijalne klijente koji bi mogli imati koristi od njihovih usluga. Uz finansijsku pomoć donatora, „Hader“ je osnovao letnji kamp nedaleko od Prizrena sa ciljem da se organizuju izleti za klijente i da im se pruži prilika za druženje izvan njihovih domova. Kamp pruža klijentima priliku da uživaju u slobodnom vremenu u spoljašnjem okruženju, često po prvi put u njihovom životu.

Dnevni centar takođe pruža smeštaj i hranu za osobe sa intelektualnim invaliditetom koje žive u izuzetnom siromaštvu. Prvobitno, dnevni centar je pružao smeštaj jednoj sedmočlanog porodici, uključujući i osobe sa intelektualnim invaliditetom, čiji su članovi živeli u kartonskim kutijama i preživljavali hraneći se otpacima sa đubrišta. Porodici se pomoglo i sada živi samostalno u iznajmljenom stanu u Prizrenu uz podršku „Hader“-a. Trenutno devetoro ljudi živi u dnevnom centru, uključujući i pojedince koji su premešteni iz ustanove Shtime dok se ne pronađe neko pogodnije rešenje.

Aktivnosti dnevnog centra pomažu i IMZ i Fond za otvoreno društvo Kosova od 2003. „Hader“ je primio i tehničku podršku i trening od API (Hrvatska) i USU iz Tuzle, Bosna i Hercegovina. Međutim, sa izuzetkom zemljišta koje su dobili od opštine, dnevni centar ne dobija nikakvu finansijsku pomoć od države. „Hader“ se isključivo oslanja na sredstva od međunarodnih donatora što ugrožava održivost usluga i postavlja veliki izazov za proširivanje usluga na veću grupu ljudi.

c. Dnevni centar „Hader“ i povezane usluge

Aktivnosti dnevnog centra

U centru su na raspolaganju obrazovne aktivnosti, kreativne radionice, fizioterapija kao i trening za sticanje veština potrebnih za samostalni život koje obuhvataju kuvanje, održavanje kuće, kupovinu i ličnu higijenu. Od 200 klijenata koji su registrovani u dnevnom centru, 30 njih svakodnevno i redovno pohađa dnevni centar.

„Hader“ takođe pruža usluge fizioterapije i govorne terapije svojim klijentima u skladu sa njihovim potrebama. „Hader“ nudi i obrazovne aktivnosti koje obuhvataju podučavanje klijenata da čitaju i pišu. Šestoro od Haderovih klijenata sada pohađaju redovnu školu. Aktivnosti dnevnog centra sprovodi desetoro zaposlenih, uključujući i osoblje za specijalno obrazovanje, psihologa, fizioterapeuta i govornog terapeuta.

Podrška porodicama

Veliki deo Haderovog rada čini pružanje podrške porodicama da razumeju pravo osoba sa intelektualnim invaliditetom da žive u zajednici. Osoblje radi sa porodicama na prevazilaženju stigmatizacije ili strahova koje

⁸⁰ Postoje centri za mentalno zdravlje zasnovani u zajednici koji se razvijaju kao deo reforme sistema za mentalno zdravlje na Kosovu.

⁸¹ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁸² Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁸³ Kosova/Kosovo Association of Psychology Students, ibid: 7.

⁸⁴ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

imaju o podržavanju svog člana da postane deo zajednice. „Hader“ im takođe pruža pomoć pri učenju kako da svom članu daju participatornu ulogu unutar porodice. „Hader“, takođe pruža mobilnu podršku porodicama koje imaju člana sa ozbiljnijim intelektualnim smetnjama u njihovim domovima.

d. Prevazilaženje prepreka

Pružanje usluga u zajednici uprkos svemu

1999. kada je „Hader“ osnovan, nisu postojale usluge u zajednici koje su stajale na raspolaganju osobama sa intelektualnim invaliditetom. U stvari, mnogi od Haderovih klijenata nisu nikada ranije imali priliku da napuste svoje domove sve dok nije osnovan dnevni centar⁸⁵. Uprkos nedostatku podrške za alternativna rešenja za institucionalizaciju od strane lokalnih i državnih vlasti, „Hader“ je nastavio da pruža usluge čak i kada su resursi bili jako oskudni. Upravo ova posvećenost da se očuvaju usluge omogućila je „Hader“-u da pruža inovativne servise bez obzira na sve teškoće.

Rušenje stigmatizacije

Od svog osnivanja „Hader“ je radio na tome da se dotakne problematika marginalizacije osoba sa intelektualnim invaliditetom i njihovih porodica. Danas u zajednici u Prizrenu, umnogome zahvaljujući radu Hadera, osobe sa intelektualnim invaliditetom su deo zajednice i opšta javnost je u većoj meri svesna njihovih prava da budu uključeni u zajednicu. „Hader“ takođe koristi medije za slanje ove poruke koja je pomogla da se razbiju društvene predrasude prema osobama sa intelektualnim invaliditetom i njihovim porodicama.

e. Budući planovi

Zagovaranje reforme zakonodavstva

Mada država radi na tome da se udalji od koncepta smeštanja osoba sa invaliditetom u ustanove za trajni smeštaj, položaj osoba sa intelektualnim invaliditetom na Kosovu je pre pod rizikom da se pogorša nego da se poboljša. Ovo je stoga što država investira u stvaranje grupnih stanova (gde se sve usluge pružaju jedino unutar kuće i bez obzira na klijentove stvarne potrebe za podrškom) a ne u servise podrške zasnovanih u zajednici. „Hader“ stoga aktivno lobira na lokalnom i nacionalnom nivou za to da se usluge u zajednici razvijaju kao sastavni deo procesa deinstitucionalizacije.

„Hader“ želi da osigura da država i donatori razumeju opseg usluga koje su potrebne kako bi se imale sveobuhvatna i raznovrsna služba podrške na nivou zajednice. „Hader“ je deo državne radne grupe koja se bavi izradom nacrtu zakona o pravima osoba sa invaliditetom i naglasio je važnost usluga zasnovanih u zajednici kao alternative institucionalizaciji.

Podizanje svesti

„Hader“ nastavlja da sprovodi aktivnosti na lokalnom i nacionalnom nivou kako bi se podigla svest o pravima osoba sa intelektualnim invaliditetom na život u zajednici, na samozastupanje i samoodređenje.

⁸⁵ Intervju sa Resmije Krasniqi u Prizrenu, novembar 2008.

Poglavlje 4: Pristup obrazovanju: Stvaranje uslova da obrazovanje postane inkluzivnije u Novom Sadu, Srbija

Studija slučaja u ovom poglavlju razmatra kako je specijalna škola „Milan Petrović“ u Novom Sadu u Srbiji napravila svoj obrazovni program inkluzivnijim za svu decu sa intelektualnim invaliditetom i obezbedila podršku lokalne uprave za nastavak ovog programa.

A. Pristup obrazovanju: Pregled

Veoma mali broj osoba sa intelektualnim invaliditetom koje žive u regionu ima pristup adekvatnom obrazovanju. Uprkos obrazovnim reformama koje su u toku, osobe sa intelektualnim invaliditetom se i dalje smeštaju u specijalne škole, od kojih su mnoge 'internati' gde deca i žive. Kvalitet obrazovanja u ovakvim školama često je veoma loš⁸⁶. Specijalne škole generalno nemaju sredstava da adekvatno obučavaju i motivišu nastavno osoblje. Štaviše, većina specijalnih škola nema ni odgovarajuće objekte ni savremene nastavne planove i programe⁸⁷. Mada zakon nalaže da osobama koje žive u rezidencijalnim ustanovama (koje nisu specijalne škole) bude dostupan neki vid obrazovnih i zanatskih aktivnosti, u stvarnosti, oni često nemaju nikakav pristup ni obrazovanju ni aktivnostima⁸⁸.

Mada su u većini zemalja podaci o broju dece u specijalnim školama dostupni, nije jasno koliko njih ima intelektualni invaliditet. Nije poznato koliko je ljudi sa intelektualnim invaliditetom steklo obrazovanje u redovnim školama jer podaci o obrazovanju nisu grupisani prema vrsti invaliditeta⁸⁹. Takođe nije poznato koliki broj dece sa intelektualnim invaliditetom uopšte ne dobija obrazovanje.

Neadekvatne procedure za procenjivanje

Kao što je razmatrano u Poglavlju 2, u svim zemljama koje su obuhvaćene ovim izveštajem, pristup obrazovanju je još uvek zasnovan na procesu procene koji se oslanja na medicinski model invalidnosti. Fokus procene je na vrsti i stepenu invaliditeta kod deteta umesto na sposobnostima i potencijalima. Telo koje sprovodi ove procene je multidisciplinarno i obično se u zemljama regiona zove „komisija za kategorizaciju“. Na Kosovu, procenu rade kancelarije za 'specijalno obrazovanje'⁹⁰.

Procena komisije za kategorizaciju se koristi da bi se odredilo da li je dete kvalifikovano da pohađa redovnu školu, da li da se pošalje u specijalnu školu ili u rezidencijalnu ustanovu. (U nekim delovima Kosova, dete može da se priključi 'pridruženom odeljenju' što je zapravo odvojena učionica za decu sa invaliditetom koja je pridružena, ili deo redovne škole.) U Crnoj Gori se uvode obrazovne reforme kako bi se usvojio individualizovani pristup proceni dece koji obuhvata evaluaciju svakog deteta na osnovu sposobnosti i potencijala⁹¹.

Nedovoljna promocija, ili razumevanje, inkluzivnog obrazovanja

U svim zemljama regiona, zakoni o osnovnom obrazovanju navode da sva deca, uključujući i decu sa invaliditetom, budu obuhvaćena redovnim školstvom. Međutim, zakon takođe predviđa da deca sa intelektualnim invaliditetom mogu sticati obrazovanje u specijalnim školama. U stvarnosti, veoma mali broj dece sa intelektualnim invaliditetom ima priliku da pohađa redovnu školu. Deca sa blagom i umerenom ometenošću se obično smeštaju u specijalne škole, dok se za decu sa težom i teškom mentalnom ometenošću i dalje smatra da ih je nemoguće obrazovati, pa se smeštaju u rezidencijalne ustanove, specijalne internate ili ostaju kod kuće⁹². Segregacija je stoga još uvek preovlađujuća u regionu. Redovne škole koje obezbeđuju adaptirani nastavni plan i program za decu sa invaliditetom uglavnom su ograničene samo na urbana područja i veće gradove, pri čemu deca u ruralnim područjima ostaju bez pristupa bilo kakvom vidu obrazovanja⁹³.

⁸⁶ EUMAP report: "Access to Education and Employment of People with Intellectual Disabilities" and UNICEF Innocenti Research Centre report: "Children and Disability in Transition in CEE/CIS and Baltic States".

⁸⁷ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁸⁸ EUMAP report: "Access to Education and Employment of People with Intellectual Disabilities Summary Reports". Ovi izveštaji se odnose na: Republiku Češku, Estoniju, Mađarsku, Letoniju, Litvaniju, Poljsku, Slovačku, Sloveniju, Bugarsku i Rumuniju, Hrvatsku, Grčku, Holandiju i Ujedinjeno Kraljevstvo.

⁸⁹ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁹⁰ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008. Pogledati takođe: Kosova/Kosovo Association of Psychology Students, "The Situation of People with Mental Health Problems and People with Intellectual Disabilities in Kosova/Kosovo: A Needs Assessment Report" (MHI: 2006): 45-46.

⁹¹ Jadranka Kaludjerovic, Danilo Sukovic, Ana Krsmanovic, Milica Vukotic, Vojin Golubovic, Ivana Vojinovic, "Socijalna zaštita i socijalna inkluzija u Crnoj Gori", Rukopis za direktorat Evropske komisije – nadležan za obrazovanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti, (Evropska komisija: 2008): 35.

⁹² Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008. Pogledati takođe: izveštaj organizacije Veliki Mali: "Kvalitetno obrazovanje za sve" (2005).

⁹³ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

Mada roditelji nisu prinuđeni da prihvate preporuku komisije za kategorizaciju da im dete bude smešteno u specijalnu školu, njihove mogućnosti da svoje dete upišu u redovnu školu zavise od spremnosti direktora škole i nastavnog osoblja da prihvate dete. Čak iako škola prihvati dete, ono je često zanemareno jer nastavnici nisu adekvatno pripremljeni za rad sa decom sa intelektualnim invaliditetom i nemaju pristup odgovarajućim prilagođenim nastavnim planovima, programima i učilima. Roditeljima se stoga često kaže da njihovo dete nije u stanju da uspešno završi obrazovanje u redovnoj školi, što se često završi time da roditelji odluče da sami povuku svoje dete iz škole⁹⁴.

Inkluzivno obrazovanje

Bilo je nekih reformskih napora sa ciljem da obrazovanje postane inkluzivnije u svim zemljama regiona. Većina ovih napora bila je usredsređena na razvoj specijalnih odeljenja za decu sa invaliditetom unutar redovne škole umesto da se pruži podrška deci sa invaliditetom u okviru redovnog školskog odeljenja pored svojih drugova bez invaliditeta. Bilo je ograničene obuke za nastavno osoblje i školske administratore u pravcu podržavanja implementacije inkluzivnog obrazovanja tako da su mnoge škole i dalje fizički nepristupačne⁹⁵. Povrh toga, nedovoljno je urađeno na podizanju svesti kod dece, nastavnika i porodica o različitosti i toleranciji.

Bilo je nekoliko kampanja za podizanje svesti zajednice o potrebi za inkluzivnim obrazovanjem, ali široko rasprostranjena zabuna ostaje oko toga šta zapravo znači inkluzivno obrazovanje, kako među kreatorima politike tako i među edukatorima u regionu. Mnogi veruju da se inkluzivno obrazovanje postiže smeštanjem učenika sa invaliditetom u posebna, odvojena odeljenja u okviru redovne škole. Pored ove zabune, mnogi edukatori su izrazili strah od inkluzivnog obrazovanja ili nevoljnost da prihvate inkluzivni pristup u učionici⁹⁶. Stoga ostaje da se uradi još mnogo toga kako bi se osiguralo da ljudi razumeju inkluzivno obrazovanje i da se resursi usmeravaju u pravcu obezbeđivanja odgovarajuće podrške, kako bi se garantovalo da deca sa intelektualnim invaliditetom mogu da uspeju u redovnim školama.

Sledi opis inkluzivnog obrazovanja.

Inkluzivno obrazovanje⁹⁷

Inkluzivno obrazovanje je sistem u kome deca sa invaliditetom pohađaju svoje lokalne škole i uče u istim učionicama zajedno sa svojim vršnjacima. Pobrojane stavke podržavaju uspešno sprovođenje inkluzivnog obrazovanja:

- Neprekidan trening i mentorstvo za edukatore u pravcu podržavanja implementacije inkluzivnog obrazovanja u predškolskim ustanovama i osnovnim školama;
- Integracija specijalnih obrazovnih servisa (na primer, fizička, okupaciona/radna i govorna terapija) u redovni sistem školstva;
- Razvijanje programa stručnog usavršavanja za trening i dodatno obučavanje nastavnog osoblja;
- Razvijanje servisa, treninga i informacija za pružanje podrške porodicama dece sa invaliditetom i njihovo osnaživanje za ulogu zastupnika svoje dece;
- Podizanje svesti i trening prevazilaženja pristrasnosti za promovisanje prihvatanja dece sa invaliditetom u svim školama;
- Širenje najboljih obrazovnih praksi za decu sa različitim vrstama invaliditeta;
- Razvijanje fiskalnih i administrativnih procedura za u svrhu održivosti inkluzivnih programa; i
- Razvijanje zagovaranja i programa podizanja svesti zajednice kako bi se uticalo na mere politike.

Nedostatak službi za ranu intervenciju

Sveobuhvatne službe za ranu intervenciju za decu sa intelektualnim invaliditetom i njihove porodice skoro da su nepostojeće u regionu. Dete sa intelektualnim invaliditetom ne ulazi u sistem socijalne zaštite pre svoje šeste ili sedme godine života (kada je već školskog uzrasta), kada prolazi procenu kojom se utvrđuje njegova sposobnost da pohađa školsku nastavu.

Rana intervencija obuhvata širok spektar multidisciplinarnih usluga za pružanje podrške deci sa invaliditetom i njihovim porodicama od trenutka rođenja pa do školskog uzrasta. Usluge obuhvataju dijagnostiku i procenu, medicinsku pomoć, razvojnu terapiju, fizikalnu terapiju, fiziološku terapiju, okupacionu/radnu terapiju, usluge ranog obrazovanja i podršku i informacije za porodice⁹⁸. Cilj im je:

- Prevencija razvoja nekih invalidnosti;
- Ublažavanje dugoročnih efekata invalidnosti i pomaganje deci sa invaliditetom u ključnim oblastima razvoja kao što su fizički, kognitivni, lingvistički, socijalni i emocionalni razvoj;

⁹⁴ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁹⁵ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

⁹⁶ U izveštaju "Invalidnost u štampi: kako se u štampanim medijima prikazuju invalidnost i osobe sa invaliditetom u BiH, Crnoj Gori i Srbiji 2006", (Handicap International: 2007), iz nalaza ovog izveštaja, bilo je primetne zabune oko pitanja inkluzivnog obrazovanja o kojoj je izveštavala štampa u celom regionu.

⁹⁷ Open Society Institute and International Step by Step Association, "Inclusion: Children with Disabilities Latvia, Mongolia and Ukraine" (Open Society Institute: 2006).

⁹⁸ Više informacija o ranoj intervenciji pogledajte na: <http://www.osmhi.org/?strana=133>.

- Podrška porodicama u postizanju maksimuma razvoja njihovog deteta i u negovanju razvijanja veština potrebnih za samostalni život deteta da bi se promovisala socijalna inkluzija; i
- Olakšavanje inkluzije u redovno obrazovanje za decu sa razvojnim teškoćama.

Pristup službama za ranu intervenciju je od ključne važnosti za olakšavanje inkluzije dece sa intelektualnim invaliditetom u redovne škole.

Nedostatak treninga i nastavnih planova i programa za specijalno obrazovanje

Jedan od najvećih izazova za sprovođenje inkluzivnog obrazovanja u regionu je nedostatak ljudskih resursa i kapaciteta da se na adekvatan način obučavaju edukatori i da se na pravi način razvijaju prilagođeni nastavni planovi i programi⁹⁹. Bez odgovarajućih veština i poznavanja rada sa decom sa intelektualnim invaliditetom, edukatori neće biti u stanju da pruže podršku deci da uspeju u redovnim školama. Štaviše, trening je neophodan da pomogne u otklanjanju strahova i predrasuda koje nastavnici i drugi obrazovni stručnjaci mogu imati u vezi inkluzivnog obrazovanja.

B. Obrazovanje: Situacija u Srbiji

Do ovog trenutka Srbija nije razvila strategiju za promovisanje inkluzivnog obrazovanja osoba sa invaliditetom. Premda zakoni, koji uređuju obrazovanje na predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom nivou navode da roditelji mogu da odluče koju vrstu školovanja njihovo dete treba da dobije, ovaj 'izbor' je narušen podzakonskim aktima koji postavljaju uslove koji moraju biti zadovoljeni pre nego što dete stekne pravo da pohađa redovnu školu. To zapravo znači da samo deca sa blagom i umerenom mentalnom ometenošću imaju pravo da pohađaju redovne škole.

Mada u nekim opštinama deca sa blagom mentalnom ometenošću bivaju upućena u redovne škole, u drugim delovima zemlje upućuju ih u specijalne škole. Deca sa težom i teškom mentalnom ometenošću i deca sa višestrukim ometenostima smatraju se nepodesnim za pohađanje redovne srednje škole, a odrasli sa intelektualnim invaliditetom za pohađanje univerziteta¹⁰⁰.

Mada je država razvila nastavne planove i programe za redovne škole koje žele da uključe decu sa intelektualnim invaliditetom u svoju nastavu, na raspolaganju nema nikakve podrške ni obuke za nastavno osoblje koje radi sa ovom decom. Štaviše, nedovoljan je broj nastavnika ili drugih stručnjaka sa ekspertizom u pružanju podrške deci sa intelektualnim invaliditetom u redovnim školama. Dok zakon propisuje zapošljavanje specijalnih edukatora i specijalista u specijalnim školama, kao što su govorni terapeuti, fizioterapeuti i psiholozi, to nije slučaj sa redovnim školama.

Nastavni planovi koji se koriste u specijalnim školama su zastareli. Fokusirani su na dijagnostikovanom oštećenju i ne dopuštaju fleksibilnost za pružanje obrazovanja na osnovu individualnog kapaciteta svakog pojedinačnog deteta. Isto tako nisu u skladu sa nastavnim planovima i programima koji se primenjuju u redovnim školama. Na primer, u specijalnoj školi učenici ne uče strani jezik i ne stiču isti nivo znanja iz matematike. Zbog toga je vrlo teško premestiti dete iz specijalne u redovnu školu i pratiti redovni nastavni plan i program. Deca koja završe specijalnu školu ne dobijaju diplomu o završenoj školi, već samo potvrdu koja navodi naziv škole koju su pohađali¹⁰¹.

C. Škola „Milan Petrović“, Srbija

Škola „Milan Petrović“ osnovana je kao specijalna škola 1958. u Novom Sadu, u Srbiji. Misija škole je da pruža kontinuirano obrazovanje i rehabilitaciju svoj deci bez obzira na stepen njihovog oštećenja, od ranog detinstva do zrelosti. Škola implementira inkluzivne predškolske, osnovnoškolske i srednjoškolske obrazovne programe za svu decu sa invaliditetom, bez obzira na stepen njihovog invaliditeta. Škola ima nešto preko 800 učenika i 350 zaposlenih. Pruža spektar usluga za pružanje podrške deci sa intelektualnim invaliditetom koja prelaze u redovne škole.

Prostorije škole su u potpunosti pristupačne i dizajnirane tako da su stimulišuće za decu, sa senzornim sobama i različitim terapijama uključujući govornu terapiju, fizikalnu terapiju i okupacionu/radnu terapiju. Škola je opremljena pomagalicama kao što je komunikaciona oprema za decu koja ne koriste verbalnu komunikaciju, kao i pomagala za kretanje za decu sa telesnim invaliditetom. Škola ulaže napore da odgovori na potrebe svakog pojedinačnog deteta, uključujući i ponudu različitih oblika nastavnih programa koji su prilagođeni individualnim sposobnostima učenika. Škola takođe nudi individualne kurseve, kao što je govorna terapija za učenike sa posebnim potrebama.

Zaposleno osoblje odlikuje spektar ekspertize za pružanje podrške kojom se odgovara na pojedinačne potrebe svih učenika. To su specijalni edukatori, logopedi, fizioterapeuti, socijalni radnici i psiholozi. Takođe je razvijen niz usluga za pružanje podrške deci sa intelektualnim invaliditetom u redovnim školama. Škola trenutno saraduje sa 23 redovne škole i pruža podršku za 87 dece sa intelektualnim invaliditetom koja pohađaju redovnu nastavu.

⁹⁹ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008.

¹⁰⁰ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008. i podataka dobijenih putem intervjua sa Slavicom Markovic, direktorkom škole "Milan Petrović" u Novom Sadu, oktobar 2008.

¹⁰¹ Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008. i podataka dobijenih putem intervjua sa Slavicom Markovic, direktorkom škole "Milan Petrović" u Novom Sadu, oktobar 2008.

Školu delom finansira Ministarstvo za obrazovanje a delom grad Novi Sad sa susednim opštinama. Škola dobija dodatna sredstva od vojvođanskog sekretarijata za obrazovanje koji objavljuje konkurse za slanje pilot projekata u oblasti obrazovanja. Škola je isto tako dobijala grantove od međunarodnih donatora uključujući Otvoreno društvo – inicijativa za mentalno zdravlje i organizaciju „Save the Children“.

D. Inkluzivni obrazovni program škole

Individualizovani pristup

Tim stručnjaka procenjuje svako dete zajedno sa porodicom kako bi utvrdili koji su kapaciteti deteta, razumeli obrazovna interesovanja deteta, šta voli a šta ne, i kako bi razmotrili na koji način da podrže dete da ostvari svoje potencijale. Na osnovu ove procene tim razvija individualni obrazovni plan i postavlja ciljeve i vremenske okvire za praćenje napretka deteta. Usluge su dizajnirane da budu fleksibilne kako bi odgovorile na potrebe pojedinca.

Inkluzivni nastavni plan i program

Prilagođeni nastavni plan koji dostavlja država za specijalne škole je zastareo i nije zasnovan na potrebama pojedinca¹⁰². Stoga je škola „Milan Petrović“ razvila inkluzivne nastavne planove od predškolskog do srenjoškolskog uzrasta prilagođavanjem obrazovnih metodologija iz različitih zemalja.

Različiti stupnjevi obrazovanja

Za razliku od ostalih specijalnih škola u regionu, „Milan Petrović“ omogućava deci sa intelektualnim invaliditetom da završe obrazovanje prema nastavnom planu i programu koji se primenjuje u redovnim školama, tako da ova deca dobijaju diplomu redovne škole po završetku školovanja.

Usluge koje pruža škola „Milan Petrović“

Škola „Milan Petrović“ obezbeđuje obrazovanje za decu od predškolskog do srenjoškolskog uzrasta:

Predškolski uzrast

Počev od 2006, obrazovna politika u Srbiji zahteva da sva deca pohađaju predškolski program koji bi trebalo da ih pripremi za osnovnu školu. Međutim, u praksi, predškolsko nastavno osoblje je nepripremljeno za uključivanje dece sa invaliditetom, a država, sa svoje strane, ne primenjuje ovaj zakon¹⁰³. „Milan Petrović“ popunjava ovu prazninu pružanjem inkluzivnog predškolskog programa za svu decu sa intelektualnim invaliditetom iz Vojvodine, bez obzira na njihovo oštećenje¹⁰⁴. Ovu uslugu finansira lokalna opštinska uprava. Jedan mobilni tim posećuje decu koja žive daleko i ne mogu svakodnevno da dolaze u Novi Sad na školovanje sa ciljem da razrade individualni obrazovni plan koji će se primenjivati u njihovim školama unutar lokalne zajednice.

Osnovna škola

Škola „Milan Petrović“ koristi nastavni plan i program koji se primenjuje u redovnim školama umesto programa predviđenog za specijalne škole. To znači da deca sa invaliditetom koja su procenjena za upućivanje u specijalne škole mogu da steknu isto obrazovanje kao deca u redovnim školama. „Milan Petrović“ procenjuje svakog učenika, određujući neke za redovni program a druge za specijalni obrazovni program. Učenici koji završe obrazovanje po redovnom programu dobijaju diplomu kao da su završili redovnu školu.

Za decu koja žive u drugim delovima zemlje škola „Milan Petrović“ je osnovala pridružena odeljenja, koja se pripajaju redovnim školama u lokalnoj zajednici. Edukatori i stručnjaci koji rade u pridruženim odeljenjima su zaposleni u školi „Milan Petrović“ a troškove ovih odeljenja pokriva lokalna opština.

Srednja škola

Plan i program nastave za srednju školu je inkluzivan za svu decu sa invaliditetom, bez obzira na oštećenje ili dijagnozu. Kao i u programu osnovne škole, deca mogu da se školuju ili po nastavnom planu i programu za redovne škole ili po prilagođenom programu koji stručnjaci škole „Milan Petrović“ razvijaju shodno potrebama svakog deteta ponaosob. Deca koja završe školu po programu za redovne škole dobijaju diplomu o završenoj srednjoj školi.

Čak iako je dete steklo obrazovanje kroz program specijalne škole, škola podržava dete da pohađa redovnu školsku nastavu za one predmete koje dete može da savlada u okruženju redovne škole. Pošto ne postoji zakon koji podržava ovu vrstu obrazovnog programa, škola „Milan Petrović“ razrađuje memorandum o razumevanju sa redovnom školom od slučaja do slučaja. Redovne škole koje učestvuju u ovom programu su obično one koje i saraduju sa školom „Milan Petrović“ na drugim projektima i svesne su važnosti inkluzivnog obrazovanja.

Usluge za podršku osobama sa intelektualnim invaliditetom u redovnim školama

Škola „Milan Petrović“ takođe rukovodi službom za podršku deci sa intelektualnim invaliditetom koja pohađaju redovne osnovne škole i predškolske ustanove. Kada nastavnik ili drugo osoblje škole identifikuje dete kome je

¹⁰² Na osnovu ispitivanja na terenu koje je sproveo Handicap International 2008. i podataka dobijenih putem intervjua sa Slavicom Markovic, direktorkom škole „Milan Petrović“ u Novom Sadu, oktobar 2008.

¹⁰³ Intervju sa Slavicom Markovic, direktorkom škole „Milan Petrović“ u Novom Sadu, oktobar 2008

¹⁰⁴ Vojvodina je jedinstvena oblast u Srbiji budući da uživa određeni stepen autonomije, sa sopstvenim parlamentom i regionalnom vladom.

potrebna dodatna podrška u učionici, oni zatraže dozvolu od članova porodice da se obrate školi „Milan Petrović“ za pomoć. Osoblje „Milana Petrovića“ radi zajedno sa nastavnikom deteta na proceni deteta. Na osnovu ove procene razvijaju individualni obrazovni plan sa detetom i njegovim roditeljima. Nekada se podrška pruža u učionici, drugi put u samoj školi „Milan Petrović“ kroz individualni rad. U nekim slučajevima, detetu se obezbeđuje mesto u školi „Milan Petrović“. „Milan Petrović“ takođe pruža podršku i savetovanje nastavnicima u redovnim školama o radu sa decom kojoj je potrebno više pomoći i podrške. Vojvođanski sekretarijat za obrazovanje trenutno finansira ove usluge u vidu pilot projekta. Pošto ne postoji pravni okvir za pružanje ovakve vrste podrške u redovnim školama u Srbiji, finansiranje mora da se traži po ad-hoc principu.

Obuka osoblja o inkluzivnim pristupima obrazovanju

Škola kontinuirano traži finansiranje kako bi omogućila svojim zaposlenima obuku o inkluzivnim obrazovnim pristupima u drugim zemljama. Kroz finansiranje projekata koje dobijaju od Vojvođanskog sekretarijata za obrazovanje, „Milan Petrović“ je obezbedio obuku u inostranstvu za svoje osoblje na temu inovativnih obrazovnih metoda, uključujući Montessori i Marte Meo. Osoblje koje je završilo ovu obuku dobilo je licence i registrovano je kod inostranih edukatora, ali ove licence još uvek nisu zvanično priznate u Srbiji.

E. Prevazilaženje prepreka

Razvijanje usluga uprkos neadekvatnom zakonodavstvu

Postojeći zakon o obrazovanju u Srbiji ne predviđa adekvatno obrazovanje za decu sa intelektualnim invaliditetom. Odredbe koje se odnose na službe i usluge podrške neophodne za pomoć deci sa intelektualnim invaliditetom u školama nisu obuhvaćene postojećim zakonskim okvirom.

Pošto je „Milan Petrović“ registrovan kao specijalna škola ona može da pruža usluge podrške i obrazovanja svoj deci sa intelektualnim invaliditetom, bez obzira na njihovu dijagnozu. Takođe je imala uspeha u dobijanju lokalnog finansiranja za ove usluge. Škola je bila u mogućnosti da proširi svoje usluge izvan onoga što postojeći zakon propisuje za specijalne škole, tako što je za svaku pojedinačnu vrstu usluge koju pruža pregovarala sa lokalnom i pokrajinskom upravom.

Osoblje u „Milanu Petroviću“ saraduje sa lokalnim upravama uključujući i sekretarijat za obrazovanje i lokalne komisije za kategorizaciju kako bi se podigla svest o vrstama usluga koje škola pruža, ali i kako bi se razmenilo iskustvo i podstakao razvoj inkluzivnih obrazovnih praksi na drugim mestima. Kao rezultat toga, lokalne uprave bolje razumeju inkluziju i podržavaju usluge koje škola „Milan Petrović“ pruža.

Osigurati lokalnu podršku

Škola „Milan Petrović“ je postala poznata u Vojvodini po pružanju inkluzivnih obrazovnih usluga uprkos tome što je registrovana kao specijalna škola. U ranoj fazi istorije škole zauzela je inkluzivni pristup obrazovanju, prateći međunarodne trendove u oblasti inkluzije. Škola je zaključila da joj rad na lokalnom nivou dozvoljava da pregovara o vrstama usluga koje nudi i da razvija usluge koje još uvek nisu uređene zakonom. Škola je pratila potrebe dece i roditelja i razvijala i registrovala usluge u skladu sa stvarnim potrebama. Ova praksa joj je pomogla da postane priznata među stručnjacima i lokalnim upravama kao resurs centar u oblasti inkluzivnog obrazovanja. Od škole je zatraženo da osnuje savetodavni odbor koji bi izveštavao gradonačelnika Novog Sada o zbirljavanju i nezi osoba sa intelektualnim invaliditetom. Odbor ima 11 članova, uključujući nevladine organizacije, osobe sa intelektualnim invaliditetom i njihove roditelje, predstavnike privatnog sektora i državnih vlasti. Odbor je sproveo procenu potreba osoba sa intelektualnim invaliditetom u Novom Sadu i predložio strategiju za njihovu inkluziju koju je grad usvojio 2000. Škola „Milan Petrović“ je bila u stanju da obezbedi finansiranje projekta od grada Novog Sada za sprovođenje strategije i da proširi, kako spektar ponuđenih usluga, tako i broj ljudi koji učestvuje.

Resurs centar za promovisanje inkluzivnog obrazovanja

Škola „Milan Petrović“ je za svoj prioritet postavila razvijanje programa obuke na temu inkluzivnog obrazovanja kako bi podržala stručno osoblje u tranziciji ka inkluzivnom obrazovanju. Na Defektološkom fakultetu¹⁰⁵ u Novom Sadu, direktor „Milana Petrovića“ je učestvovao u izradi nacrtu programa o inkluzivnom obrazovanju koji je sada deo formalnog nastavnog plana i programa. U Beogradu, sa druge strane, mada je Defektološki fakultet - odnedavno preimenovan u Fakultet za specijalnu edukaciju - započeo diskusiju na temu inkluzivnog obrazovanja, ono još uvek nije formalni deo nacionalnog obrazovnog plana i programa.

Zaposleni u „Milanu Petroviću“ su razvili program za obuku studenata na Defektološkom fakultetu u Novom Sadu kako bi razvijali ekspertizu u uključivanju dece sa invaliditetom u redovne škole. Takođe su razvili nastavni plan namenjen nastavnicima koji prolaze obuku o inkluzivnom obrazovanju za edukatore, a koji su trenutno nezaposleni i žele da se prekvalifikuju. Program obuke podržava Nacionalna služba za zapošljavanje i obezbeđuje 160 sati obuke za učesnike. U „Milanu Petroviću“ se nadaju da će iskoristiti ovaj program obuke da stimulišu grupu novih edukatora da primene inkluzivni pristup obrazovanju u redovnim školama u Srbiji.

Pored toga što pomažu Defektološkom fakultetu da usvoji jedan inkluzivniji pristup, „Milan Petrović“ razvija i kurs o transformisanju specijalnih škola u resurs centre za inkluzivno obrazovanje. Ovaj kurs pruža podršku i

¹⁰⁵ Disciplina specijalne edukacije je u regionu nazvana 'defektologija'. Defektologija je disciplina iz sovjetske ere koja promovise specijalno, segregisano obrazovanje kao najbolju opciju za decu sa invaliditetom. 'Defektologija' je jedan arhaičan izraz koji se ne koristi u savremenoj praksi, ali neki fakulteti za specijalnu edukaciju/rehabilitaciju u regionu ga i dalje koriste.

obučava edukatore o inkluzivnom obrazovanju i o tome kako da učionice u redovnim školama zaista postanu inkluzivne. Kurs je usredsređen na iskustvo koje je škola stekla obučavajući druge specijalne škole kako da primene ovo znanje u sopstvenim zajednicama. Kroz ovaj kurs, „Milan Petrović“ utiče na stručni razvoj u pravcu inkluzivnijeg pristupa u obrazovanju.

F. Budući planovi

Rukovodstvo „Milana Petrovića“ nastaviće da lobira za razvijanje i usvajanje strategije inkluzivnog obrazovanja u Srbiji. Direktor škole je bio deo radne grupe za razvoj ovakve strategije pri Ministarstvu za obrazovanje. Mada strategija još uvek nije usvojena, Ministarstvo podržava njeno sprovođenje kroz pilot projekte. „Milan Petrović“ namerava da iskoristi ovu priliku da, kroz pilot usluge iz oblasti inkluzivnog obrazovanja i njihovo uspešno primenjivanje, lobira za promenu politike na nacionalnom nivou.

Škola aktivno radi na osnaživanju saradnje između udruženja roditelja, organizacija osoba sa invaliditetom i drugih nevladinih organizacija, da se podstakne partnerstvo i saradnja na budućim projektima. Oni su uvereni da će osnaživanjem saradnje među akterima biti u stanju da u većoj meri podignu svesnost i da ostvare veći uticaj na kreatore politike.

Škola „Milan Petrović“ namerava da proširi svoje usluge i da obuhvati odrasle osobe sa intelektualnim invaliditetom, tako da se proces učenja može produžiti tokom čitavog čovekovog života. Žele da stvore mogućnost učenja za odrasle sa intelektualnim invaliditetom i da ih podrže da nastave svoje obrazovanje i posle završetka osnovne škole.

Poglavlje 5: Pristup zapošljavanju: Kako da zapošljavanje uz podršku postane stvarnost u Hrvatskoj

A. Pristup zapošljavanju: Pregled

Brojne su prepreke zapošljavanju za osobe sa intelektualnim invaliditetom u regionu. Ove prepreke obuhvataju široko rasprostranjenju stigmatizaciju i diskriminaciju, nedostatak pristupa obrazovanju, prenatrpanost institucionalizacijom u smislu dugotrajnog smeštaja osoba sa intelektualnim invaliditetom u ustanove i veoma ograničen razvoj usluga zasnovanih u zajednici kao alternative institucionalizaciji. Pružanje usluge zapošljavanja uz podršku je od ključne važnosti da bi se osiguralo da odrasli sa intelektualnim invaliditetom imaju pristup smislenom i plaćenom poslu. U uokvirenom tekstu ispod opisano je šta se podrazumeva pod 'uslugama zapošljavanja uz podršku' i opisan je opseg usluga koje se uglavnom pružaju u takvim programima.

Usluge zapošljavanja uz podršku:

Usluge zapošljavanja uz podršku osmišljene su tako da omogućuju osobama sa invaliditetom da steknu i zadrže zaposlenje na otvorenom tržištu rada. Ove usluge pružaju različite vrste pomoći kao što su traženje posla i obuka, oprema koja će pomoći osobi da izvrši svoj zadatak, specijalizovana obuka na poslu i individualno prilagođena podrška i nadzor¹⁰⁶.

Do danas ima vrlo malo primera usluga zapošljavanja uz podršku u regionu¹⁰⁷. Studija slučaja koja se nalazi u ovom poglavlju pokazuje kako je Udruga za promovisanje inkluzije (API)¹⁰⁸, nevladina organizacija, uspešno izvela prvi pilot program zapošljavanja uz podršku u Hrvatskoj, kojim se pomaže osobama sa intelektualnim invaliditetom da dobiju posao na otvorenom tržištu rada.

B. Situacija u Hrvatskoj

Hrvatska prolazi kroz period intenzivnih reformi u okviru procesa pridruživanja EU. Uprkos tome, tempo kojim reforme utiču na osobe sa intelektualnim invaliditetom je spor pa se više pažnje mora posvetiti pružanju podrške njihovom uključivanju u društvo. Premda postoje državne strategije i akcioni planovi kojima se traži deinstitutionalizacija, decentralizacija usluga i socijalna inkluzija osoba sa invaliditetom, one se ne sprovedu u praksi. Usvojena je nacionalna strategija invalidnosti ali njeno sprovođenje je neredovno a zakonske reforme su do sada bile i nedosledne i spore. Štaviše, nedostatak koordinacije između različitih nadležnih organa koji su odgovorni ostavlja osobe sa intelektualnim invaliditetom bez podrške za njihovo učešće u društvu. Odgovorna nadležna tela za zapošljavanje nemaju mehanizme da sprovedu sopstvene mere politke. Prepreke i diskriminacija sa kojima se osobe sa intelektualnim invaliditetom suočavaju kada pokušavaju da traže posao su vrlo izazovne, jer Hrvatska, kao i ostale zemlje u ekonomskoj tranziciji, ima visoku stopu nezaposlenosti (12.4% u 2008.)¹⁰⁹

Pristup zapošljavanju

Ustav Hrvatske garantuje pravo na rad za sve odrasle osobe a Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom predviđa profesionalnu rehabilitaciju i obuku za zapošljavanje za osobe sa invaliditetom. Međutim, pravo na beneficije iz socijalne zaštite i programi profesionalne rehabilitacije zasnovani su na medicinskom a ne na socijalnom modelu invalidnosti, pa stoga ne uzimaju na adekvatan način u obzir sposobnosti pojedinca da obavi određeni posao. Pošto su mnoge osobe sa intelektualnim invaliditetom lišene svoje pravne sposobnosti, ovo takođe onemogućava i njihovo zapošljavanje. Osobe pod starateljstvom mogu se zaposliti jedino ako se njihov staratelj složi.

C. Više o Udruzi za promovisanje inkluzije (API)

API je NVO koja pruža sveobuhvatne usluge u zajednici osobama sa intelektualnim invaliditetom sa ciljem da ih osnaži da ostvare svoja ljudska prava i da učestvuju u društvu kao jednaki građani. Misija API-a je promovisanje društva u kome osobe sa intelektualnim invaliditetom imaju jednake mogućnosti, gde se vrednuju njihovi doprinosi i poštuju njihova ljudska prava. API rukovodi sofisticiranom mrežom usluga koje obuhvataju: život uz podršku za odrasle osobe sa intelektualnim invaliditetom, prevenciju programa institucionalizacije, specijalizovanu negu i zbrinjavanje u hraniteljskim porodicama i zapošljavanje uz podršku.

¹⁰⁶ Više informacija dostupno na internet stranici Open Society Mental Health Initiative: <http://www.osmhi.org/index.php?page=160>

¹⁰⁷ Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program and Open Society Institute Mental Health Initiative, "Access to Education and Employment of People with Intellectual Disabilities: Summary Report for Croatia", (Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program: Budapest) 2005: 1.

¹⁰⁸ Association for Promoting Inclusion Croatia (Udruga za promicanje inkluzije), više informacija dostupno na: inkluzija.hr

¹⁰⁹ Izvor: Hrvatska služba za zapošljavanje i Državni zavod za statistiku

Uz međunarodnu donatorsku pomoć, API je osnovao prvi program zapošljavanja uz podršku u Hrvatskoj da bi se osposobile osobe sa intelektualnim invaliditetom da rade na otvorenom tržištu rada. Počev od 2000, kada je ovaj program započeo, API je pronašao plaćeni posao ili zanatske aktivnosti za više od 100 osoba sa intelektualnim invaliditetom u Hrvatskoj.

API trenutno pruža usluge zapošljavanja uz podršku osobama sa intelektualnim invaliditetom koje koriste usluge stanovanja uz podršku i mladim ljudima sa intelektualnim invaliditetom koji su završili svoje srednje stručno obrazovanje (kroz CARDS projekte koje finansira EU u saradnji sa srednjom stručnom školom). API takođe angažuje medije sa ciljem informisanja potencijalnih klijenata i potencijalnih poslodavaca o svojim uslugama zapošljavanja uz podršku.

D. API službe i usluge za zapošljavanje uz podršku

API veruje da je pristup plaćenom zaposlenju važan način za omogućavanje osobama sa intelektualnim invaliditetom da žive u zajednici kao jednaki građani. Stoga je razvoj službi i usluga za zapošljavanje uz podršku postavio za svoj ključni prioritet.

API definiše zapošljavanje uz podršku kao:

'...plaćeno zaposlenje /zanatske aktivnosti gde osobe sa invaliditetom rade u redovnom poslovnom okruženju i primaju pomoć u skladu sa svojim potrebama dokle god im je ta pomoć potrebna. Podršku pruža kvalifikovani trener na radnom mestu i postepeno, kada je to moguće, kolege sa posla preuzimaju ulogu pružalaca podrške¹¹⁰.'

API-jev model zapošljavanja uz podršku podrazumeva da svi pojedinci, bez obzira na prirodu ili obim svoje invalidnosti, treba da imaju mogućnost i podršku da rade u zajednici. To znači da ne postoje prethodne veštine za uspeh na poslu. U praksi, zadatak nije da se identifikuju i smeste na posao obučeni i "za rad spremni" pojedinci, već da se pronađu i/ili prilagode smisleni poslovi u zajednici i obezbede obuka i podrška klijentima na samom radnom mestu¹¹¹.

Osnivanje programa zapošljavanja uz podršku

Dobijanje obuke o planiranju i isporučivanju usluga zapošljavanja uz podršku od jednog iskusnog pružaoca usluga bilo je od ključne važnosti za API. U API-ju su bili svesni da usluge zapošljavanja uz podršku namenjene osobama sa intelektualnim invaliditetom postoje u drugim zemljama, koje imaju slične socio-ekonomske uslove kao Hrvatska, i želeli su da uče iz tih iskustava. Kroz program Inicijative za mentalno zdravlje „Model Sites“, API osoblje je prošlo obuku o uslugama zapošljavanja uz podršku kod Fondacije „Salva Vita“¹¹², jedne NVO koje je pružala usluge zapošljavanja uz podršku osobama sa intelektualnim invaliditetom u Mađarskoj preko 15 godina. Nakon što su prošli trening API je prilagodio svoje usluge tako da odgovaraju hrvatskom kontekstu.

Na početku je API-jev program zapošljavanja uz podršku bio tesno povezan sa programom života uz podršku. API je obučio svoje osoblje koje pruža pomoć u oblasti života u zajednici da isto tako preuzme ulogu pružalaca podrške ljudima na njihovim radnim mestima.

Program zapošljavanja uz podršku se trenutno finansira kroz program *CARDS Pristup zapošljavanju: Socijalna inkluzija osoba sa intelektualnim invaliditetom*¹¹³ i uz pomoć državnih sredstava koje klijenti primaju kao sastavni deo usluge stanovanja uz podršku (ova sredstva pokrivaju dnevne troškove za podršku pojedinca dok za neke ljude ova podrška obuhvata i podršku trenera na radnom mestu).

Pružanje podrške u skladu sa individualnim potrebama

Svaki klijent koji traži zaposlenje kroz API-jev program biva procenjen od strane tima za zapošljavanje uz podršku. API procenjuje svakog pojedinca primenjivanjem standardizovanih alatki koje je prilagodio iz materijala koje koriste službe zapošljavanja uz podršku u drugim zemljama. API takođe procenjuje da li će biti potrebno izvoditi kakve adaptacije na radnom mestu.

Tim razgovara sa klijentima kako bi saznao nešto više o njima, o porodici, sredini u kojoj žive, sposobnostima, njihovim željama kao i o potencijalnim preprekama u nalaženju posla. Na primer, ako klijent ne voli jaku buku ili jarko svetlo, osoba koja radi procenu će ovo zabeležiti u dosijeu dotične osobe kako bi se ova informacija uzela u obzir prilikom traženja posla.

Nakon završene procene, priprema se individualni plan podrške koji navodi šta klijent želi da postigne na poslu i šta je potrebno da bi se ostvario taj cilj. Procena klijenta se zatim unosi u bazu podataka i poredi sa raspoloživim poslovima. Ako dođe do poklapanja, API obučava klijenta za taj posao. Vrsta treninga zavisiće od potreba same osobe ali uopšteno gledano, sadrži sledeće:

¹¹⁰ Više informacija dostupno na internet stranici API: http://www.inkluzija.hr/Html_Pages/Inkluzija_Program02.htm

¹¹¹ Zana Marie Lutfiyya, Pat Rogan, and Bonnie Shoultz, "Supported Employment: A Conceptual Overview", Center on Human Policy Research and Training Center on Community Integration Syracuse University, (Syracuse: 1988): <http://thechp.syr.edu/workovw.htm>.

¹¹² Više informacija o Fondaciji "Salva Vita" dostupno na: http://www.salvavita.hu/?oldal_tipus=text&oldal_id=23

¹¹³ Projekat CARDS koji finansira EU pod nazivom Pristup zapošljavanju: socijalna inkluzija osoba sa intelektualnim invaliditetom (Access to Employment: Social inclusion of People with Intellectual Disabilities) ima za cilj da podrži osobe sa intelektualnim invaliditetom da nađu i zadrže posao /zanatsku aktivnost na otvorenom tržištu rada. Projekat će se sprovesti kroz partnerstvo sa Centrom za edukaciju "Zagorska" i sa Asocijacijom za samozastupanje. Više informacija o projektu CARDS možete pronaći na internet stranici API-ja: http://www.inkluzija.hr/IndexENG_od2.htm.

- Kako doći do posla korišćenjem javnog prevoza
- Kako se prikladno obući
- Kako se navići na novu radnu sredinu
- Kako izvršavati radne zadatke i odgovornosti

Fleksibilna i kontinuirana podrška

Osnovna vrsta podrške koja se primenjuje u API-ju je model "grupne podrške". Klijenti se raspoređuju u grupe od ne više od pet osoba na jednom radnom mestu sa jednim trenerom na radnom mestu. Trener na radnom mestu pruža podršku za svakog člana grupe tako što ih prati do posla i pomaže im u radnom okruženju. Mada je API svestan da je individualni model zapošljavanja uz podršku bolji jer svakom klijentu trener na poslu pruža individualnu podršku „jedan-na-jedan“, na žalost finansijska sredstva su nedovoljna da bi se ovakva vrsta usluge pružila svim klijentima.

Kada je klijent obezbedio posao, usluga zapošljavanja uz podršku se nastavlja tako što se osobi pomaže u interakciji sa poslodavcem i u navikavanju na radnu sredinu. Stepen podrške je dizajniran tako da bude fleksibilan u toj meri da zadovoljava potrebe svakog individualnog klijenta i da se, kada je to moguće, nastavlja ili smanjuje tokom vremena u skladu sa potrebama pojedinca. U mnogim slučajevima podrška trenera na poslu je trajna dokle god traje zaposlenje osobe, dok se u drugim slučajevima podrška smanjuje tokom vremena.

Tim sastavljen od klijenta, tima za zapošljavanje uz podršku, trenera na poslu i rukovodilaca zaposlenog donosi odluku kada obustaviti podršku trenera na poslu. Svako u timu mora biti zadovoljan sposobnošću klijenta da samostalno radi.

Zaposlenje nije statična stavka u čovekovom životu. Ponekad klijent može da poželi da se preseli na drugu vrstu posla ili drugo radno mesto u istom preduzeću i za ovaj prelazak je potrebna podrška. U drugim slučajevima, zaposlenje se završava a podrška je potrebna da bi se pojedincu našao novi posao. API pomaže klijentima da se premeste na novi posao ako im postojeći ne odgovara ili ako bi želeli da pokušaju nešto drugo. API takođe podržava poslodavce da reše probleme koji mogu da se pojave tokom zaposlenja, sa ciljem da se osigura dugoročno zaposlenje.

Trening i evaluacija

API-jev program zapošljavanja uz podršku ima osam trenera na poslu koji dobijaju podršku od jednog ekspertskeg tima koji predvodi koordinator projekta za zapošljavanje uz podršku. Svaki trener na poslu kada postane deo API tima mora da prođe obuku koja se organizuje u API-ju o zapošljavanju uz podršku. Nakon ovoga sledi praktična obuka gde novopridošli prate starijeg kolegu na terenu nekoliko dana kako bi naučili specifičnosti svoje uloge.

Evaluacija usluga i osoblja radi se jednom godišnje. Cilj evaluacije je da se proceni da li su zadovoljene potrebe svakog klijenta i da se razmotri koje bi promene eventualno trebalo uneti da bi se poboljšao kvalitet usluge. API takođe obezbeđuje kontinuiranu podršku i konsultacije poslodavcima i radnim kolegama da pomognu zaposlenima sa intelektualnim invaliditetom da uspeju u svom poslu. Pored toga, neformalne evaluacije se izvode putem razgovora sa klijentima, poslodavcima i trenerima na poslu da bi se procenilo kako usluge funkcionišu i šta bi trebalo prilagoditi da se bolje odgovori na potrebe klijenata.

Rad sa porodicama

Pored podrške koja se pruža klijentima u uspostavljanju i održavanju odnosa sa poslodavcima, radnim kolegama i trenerima na poslu, usluga takođe prepoznaje važnost podržavanja klijenata kroz razgovore sa njihovim porodicama o tome kakvu bi vrstu posla želeli da rade i šta bi želeli da postignu. Kad god je potrebno, klijentova porodica i život u kući uzimaju se u obzir pri razvijanju individualnog plana podrške jer ima aspekata koji bi mogli da utiču na klijentovu sposobnost da radi. Kako prepoznaje važnost podrške porodice, API želi da osigura, koliko god je to moguće, da je svaki klijent u stanju da donosi sopstvene odluke po pitanju svog poslovnog života, ambicija i ciljeva.

Uspostavljanje jakih veza sa poslodavcima

API je zaključio da je najbolji način za identifikovanje potencijalnih poslodavaca kontaktiranje lokalne zajednice i potencijalnih poslodavaca. Uspostavljanje kontakata sa poslodavcima i održavanje dobrih odnosa je od ključne važnosti za uspeh programa zapošljavanja uz podršku.

Isprva se API fokusirao na angažovanje poslodavaca sa kojima su imali lične kontakte i koji su imali interesa da podrže inicijativu. API takođe kontaktira velika preduzeća i međunarodne kompanije koje imaju kapacitet da angažuju ljude i koje bi mogle da budu zainteresovane da podrže projekat u sklopu društvene odgovornosti preduzeća. Održavanje odnosa sa postojećim poslodavcima bilo je od naročite koristi u API-jevom iskustvu rušenja stigmatizacije i stvaranja novih veza sa potencijalnim poslodavcima.

E. Prevazilaženje prepreka: Zalaganja API-ja da se obrati pažnja na ključne prepreke jednakom pristupu zapošljavanju

Prepreke koje nastaju kao posledica starateljstva

API je osmislio način kako da prevaziđe prepreku koja nastaje kao posledica starateljstva a koja sprečava mnoge osobe sa intelektualnim invaliditetom da potpišu radni ugovor. API je ispregovario sa poslodavcima da obezbede

API-ju 'donaciju' koja je jednaka plati zaposlenom, a koju će API zatim isplatiti klijentu.

Pokazati da su ljudi sposobni da rade, uz podršku

API želi da preispita široko rasprostranjenu zabludu da osobe sa intelektualnim invaliditetom nisu sposobne da daju doprinos radnoj snazi, tako što će pokazati poslodavcima da oni mogu da rade, ako im se obezbedi adekvatna podrška.

F. Budući planovi za program zapošljavanja uz podršku

Povećati prilike za zaposlenje

API se nada da će se povećati raznolikost ponuđenih poslova za osobe sa intelektualnim invaliditetom. Međutim, bez državnog finansiranja za usluge zapošljavanja uz podršku, broj i vrsta prilika za zaposlenje koje API može da obezbedi za svoje klijente prilično su ograničeni. API zato traži nove poslodavce održavajući svoj profil u poslovnoj zajednici korišćenjem medija za podizanje svesti o programu zapošljavanja uz podršku, imajući za ciljnu grupu sindikate, službe za zapošljavanje i poslodavce.

Obezbeđivanje održivih programa

API radi na tome da osigura da usluge zapošljavanja uz podršku postanu deo sistema zapošljavanja u Hrvatskoj. Jedan od ciljeva je da se dobije podrška države tako što će se API registrovati kao Agencija za zapošljavanje uz podršku koja nudi usluge za osobe sa invaliditetom sa očuvanom pravnom sposobnošću, što bi bilo jedno održivo rešenje u okviru postojećeg hrvatskog zakona. Cilj je da se obezbede usluge korišćenjem modela individualnog zapošljavanja sa trenerom na poslu koji bi bio fleksibilan u smislu količine podrške koju pruža. Pored toga, kroz formalno osnivanje Radnog centra, API namerava da obezbedi da osobe lišene svoje pravne sposobnosti koje su kategorisane da imaju smanjenu radnu sposobnost mogu da ostvare svoje pravo na rad kroz plaćene zanatske aktivnosti na otvorenom tržištu rada. Postojeće zakonodavstvo podržava osnivanje ovakvih Radnih centara koji bi trebalo da budu finansirani iz Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba sa invaliditetom.

Zagovaranje reformi

API aktivno zagovara i lobira za promene na državnom i lokalnom nivou, kao što su izmene Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom koje se odnose na uredbe o plaćenim radnim aktivnostima uz podršku na otvorenom tržištu rada za osobe sa smanjenom radnom sposobnošću.

Poglavlje 6: Važnost samozastupanja za život u zajednici

Ovo poglavlje opisuje razvoj pokreta za samozastupanje u Hrvatskoj koji preispituje percepciju da osobe sa intelektualnim invaliditetom ne mogu da zagovaraju svoja prava ili da govore same za sebe. Posao koji je preduzela Udruga za samozastupanje (ASZ) u Hrvatskoj pokazala je da, uz odgovarajuću podršku i programe obuke, osobe sa intelektualnim invaliditetom mogu uspešno da razviju i upotrebe veštine samozastupanja.

A. Samozastupanje: Pregled

Svi ljudi imaju pravo da govore u svoje ime, da izraze svoje mišljenje i da donose odluke koje utiču na njihov život. Koncept samozastupanja zasnovan je na ovom pravu. Samozastupanje za osobe sa intelektualnim invaliditetom znači da oni govore u svoje ime, bilo direktno ili uz podršku. Kroz samozastupanje osobe sa intelektualnim invaliditetom mogu da postignu samoodređenje preuzimanjem kontrole nad svojim životom i pravljenoj izbora i izražavanjem svog mišljenja¹¹⁴.

Osobe sa intelektualnim invaliditetom u regionu često nemaju priliku da govore u svoje ime jer je preovlađujuće uverenje da oni nisu sposobni da sami odlučuju, ili da stručnjaci 'bolje znaju' šta oni žele i šta im je potrebno nego oni sami. Stoga se u važnim raspravama u regionu često ne čuju glasovi osoba sa intelektualnim invaliditetom¹¹⁵.

Definicija samozastupanja prema američkoj nacionalnoj organizaciji za samozastupanje „Osnaženi samozastupnici” – *Self-Advocates Becoming Empowered (SABE)*

“...nezavisne grupe osoba sa invaliditetom koje rade zajedno za pravdu, pomažući jedni drugima da preuzmu kontrolu nad svojim životom i da se bore protiv diskriminacije. Uči nas kako da odlučujemo i pravimo izbore koji utiču na naš život kako bismo bili samostalniji. Uči nas o našim pravima, ali uporedo sa učenjem o pravima mi učimo i o svojim odgovornostima. Način na koji učimo o samozastupanju jeste kroz pružanje podrške jedni drugima i pomaganje jedni drugima da steknemo samopuzdanje da zagovaramo ono u šta verujemo.”

(izvor: SABE 1991.)

Vrste aktivnosti samozastupnika obuhvataju:

- Govorenje o pravima i organizovanje kampanja za podizanje svesti o pitanjima koja utiču na njihove živote
- Predstavljanje stavova osoba sa intelektualnim invaliditetom o nevladinim i državnim odborima
- Svedočenje o tome kakav je život za osobu sa intelektualnim invaliditetom i razgovori o zlostavljanju i zanemarivanju koje su iskusili
- Podrška/trening drugima da postanu samozastupnici, kao i podrška ljudima da sami odlučuju i biraju
- Rad na unapređivanju kvaliteta usluga
- Organizovanje konferencija i objavljivanje brošura¹¹⁶.

B. Začetak pokreta samozastupnika u Hrvatskoj

Udruga za samozastupanje (ASZ) u Hrvatskoj osnovana je 2003 uz podršku Udruge za promovisanje inkluzije. ASZ je prva i jedina NVO osoba sa intelektualnim invaliditetom u zemlji i regionu. ASZ ima 35 članova, od kojih je većina najveći deo svog života provela u ustanovama a sada žive u zajednici uz podršku. Iskustvo života u ustanovama ujedinilo je članove i pomerilo fokus rada grupe u pravcu deinstitucionalizacije i prava na život i primanje kvalitetne podrške u zajednici. Drugi fokus problem je zagovaranje reforme sistema starateljstva u Hrvatskoj¹¹⁷.

API je počeo da podržava samozastupnike osnivanjem pet grupa za samozastupanje (dve u Zagrebu i po jedna u Bjelovaru, Osijeku i Šibeniku) koje su se sastajale jednom nedeljno. API im je obezbedio trening i podršku da savladaju veštine samozastupanja uključujući i učenje o svojim pravima, kako da izraze svoje mišljenje i kako da odlučuju. Grupe za samozastupanje podižu svest o pravima osoba sa intelektualnim invaliditetom i objavljuju brošuru “Naš List”.

¹¹⁴ Open Society Mental Health Initiative self-advocacy brochure, “Self-Advocacy for People with Mental Disabilities”, dostupno na adresi: <http://www.osmhi.org/contentpics/148/Self%20advocacy%20briefing.pdf>

¹¹⁵ Na osnovu rezultata terenskog istraživanja koje je sproveo Handicap International u regionu tokom 2008.

¹¹⁶ European Coalition for Community Living, “Creating Successful Campaigns for Community Living: An Advocacy Manual Disability Organisations and Service Providers”, (ECCL: 2008): 21. Takođe; Open Society Mental Health Initiative: <http://www.osmhi.org/?page=148>

¹¹⁷ European Coalition for Community Living, “Creating Successful Campaigns for Community Living: An Advocacy Manual Disability Organisations and Service Providers”, (ECCL: 2008): 21.

Kako su samozastupnici postajali osnaženiji kroz ove grupe za samozastupanje, želeli su da osnuju sopstveno udruženje. U Hrvatskoj, osobe koje su lišene pravne sposobnosti (stavljanjem pod starateljstvo) nemaju pravo da osnivaju udruženja, tako da su formalnu asocijaciju osnovali oni članovi koji imaju očuvanu pravnu sposobnost. Sve osobe sa intelektualnim invaliditetom bez obzira na pravnu sposobnost mogu da učestvuju u udruženju¹¹⁸.

ASZ je radio na brojnim nacionalnim kampanjama o pravima osoba sa intelektualnim invaliditetom, često u saradnji sa partnerima, uključujući i mejnstrim organizacije za ljudska prava. Ova partnerstva su pomogla da se invalidnost naglasi kao pitanje ljudskih prava i donela su vidljivost problemima koji pogađaju osobe sa intelektualnim invaliditetom u Hrvatskoj. Nedavno je ASZ, u saradnji sa Udrugom za promovisanje inkluzije, Centrom za ljudska prava i UNDP kancelarijom u Hrvatskoj, pokrenuo projekat o implementaciji Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD). Samozastupnici iz Zagreba, Bjelovara, Osijeka i Slavonskog Broda proći će obuku o CRPD i ljudskim pravima. Jedan od proizvoda ove kampanje biće brošura o pravima koje garantuje CRPD u lako čitljivom formatu kako bi tekst konvencije postao pristupačan osobama sa intelektualnim invaliditetom.

Pored rada na lokalnom i nacionalnom nivou, ASZ je saradivao sa nekoliko međunarodnih organizacija koje pružaju podršku osobama sa intelektualnim invaliditetom, uključujući: Inclusion Europe, Inclusion International, Evropsku platformu za samozastupnike (EPSA) i Evropsku koaliciju za život u zajednici¹¹⁹.

¹¹⁸ Ibid: 21.

¹¹⁹ Više informacija o Asocijaciji za samozastupanje - Hrvatska, dostupno je na: www.samozastupanje.hr

Poglavlje 7: Zaključci i preporuke

Ovaj izveštaj opisuje rad organizacija koje su uspostavile inovativne programe u zajednici za osobe sa intelektualnim invaliditetom u regionu. Pored pružanja različitih usluga, jedna zajednička odlika njihovih modela je ta da je fokus njihovih usluga da se odgovori na individualne potrebe klijenata. Kroz ovaj individualizovani pristup organizacije žele da pruže podršku svakom klijentu kako bi mu/joj pomogli na najbolji način da učestvuje u životu zajednice i dostigne svoj puni potencijal.

Mada se organizacije, čiji smo rad razmatrali u ovom izveštaju, susreću sa teškoćama koje su specifične za njihove zemlje, postoje neke značajne barijere za život u zajednici koje su zajedničke za čitav region. One su naglašene u tekstu koji sledi zajedno sa preporukama o aktivnostima koje bi države trebalo da preduzmu da ih prevaziđu.

Razvijanje niza alternativa zasnovanih u zajednici nasuprot ustanovama

Studije slučaja u ovom izveštaju pokazuju da države još uvek moraju da razvijaju kohezivne strategije ili da obezbede neophodne resurse za razvijanje niza alternativnih usluga u zajednici nasuprot ustanovama za trajni smeštaj.

Preporuka 1: Opredeliti se za život u zajednici

Države bi trebalo da razvijaju političke mere i zakone kako bi se pomogla tranzicija sa sistema segregisane institucionalne nege na usluge u zajednici. Takve politike bi trebalo razvijati u skladu sa pravima navedenim u CRPD-u. Politike bi trebalo da se razvijaju uz konsultacije sa osobama sa invaliditetom, njihovim porodicama i organizacijama koje će sprovesti ovu tranziciju rukovodeći uslugama zasnovanim u zajednici.

Od ključne je važnosti da Ministarstva i ostala tela nadležna za zdravstvo, socijalnu zaštitu, obrazovanje, zapošljavanje i stanovanje rade zajedno na planiranju i sprovođenju neophodnih koraka kako bi se ostvarila ova tranzicija.

1. Uklanjanje prepreka pružanju usluga u zajednici

Jedna od osnovnih prepreka za svih pet organizacija koje smo profilisali u ovom izveštaju je nedostatak efikasnih mehanizama finansiranja i implementacije za održavanje održivih usluga u zajednici. Ovo je dovelo do teškoća u dobijanju državnog finansiranja za usluge u zajednici, što za posledicu ima oslanjanje na donatorska sredstva ili jednokratne grantove od države, kao i opštu zabrinutost za održivost. Zbog svoje upornosti, vizije i posvećenosti, ove organizacije su pronašle načine kako da prevaziđu neke od prepreka. Kao što je objasnio jedan od predstavnika organizacija: *"Ako usluge ne postoje u zakonu, to ne znači da ih ne možeš pružati."* Izazov je postizanje održivosti zagovaranjem promene i preusmeravanjem sredstva u oblasti mehanizama finansiranja sa ustanova na usluge u zajednici.

Preporuka 2: Preduzimanje akcija za podsticanje razvoja inovativnih i održivih usluga u zajednici

Države bi trebalo da razmotre koje su akcije neophodne da bi se podržalo pružanje održivih usluga u zajednici, posebno kako bi se obezbedilo da NVO, kao i državne agencije, imaju mogućnosti da razvijaju takve usluge. Ovo će zahtevati niz mera kao što je revidiranje postojećih finansijskih i pravnih aranžmana koji su osmišljeni oko institucionalne nege i uklanjanje svakog ograničenja razvoju usluga u zajednici.

2. Skretanje pažnje na zastarele procedure procenjivanja

Procedure za procenjivanje i dijagnostikovanje dece i odraslih sa intelektualnim invaliditetom u regionu su zastarele i treba ih reformisati.

Preporuka 3: Ažurirati procedure procenjivanja u skladu sa praksama usredsređenim na ishod i osobu

Procedure za procenjivanje bi trebalo da vode obučeni multidisciplinarni timovi. Procene bi trebalo da budu sveobuhvatne, da uzimaju u obzir prednosti i snage osobe, želje, ciljeve i interesovanja. Klijent i njegova porodica moraju da budu aktivno uključeni u proces procenjivanja. Ovaj proces je dinamičan i ishode bi trebalo redovno evaluirati vis a vis sa ciljevima pojedinca.

3. Sprečavanje ozbiljnog narušavanja ljudskih prava koje proizilazi iz sistema starateljstva

Preovlađujući sistem starateljstva u regionu dovodi do ozbiljnog narušavanja ljudskih prava, uključujući i neosnovano zatvaranje ljudi u ustanove za trajni smeštaj, bez prava žalbe.

Preporuka 4: Reformisati starateljstvo

Sistem starateljstva bi trebalo reformisati u sistem koji je pravno priznat i koji pruža podršku pri odlučivanju, a koji je zasnovan na pretpostavci da ljudi imaju sposobnost da sami donose svoje odluke, zatim, da pomaže ljudima da sami odlučuju i postavlja jasne zaštitne mere kada se odluka donosi u nečije ime¹²⁰.

¹²⁰ Ovakve reforme će morati da budu preduzete u skladu sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD), posebno sa Članom 12 CRPD (Jednako priznavanje pred zakonom).

4. Razvijanje inkluzivnijeg obrazovnog sistema

Deca sa intelektualnim invaliditetom su i dalje segregisana u specijalnim školama gde je kvalitet obrazovanja često veoma loš. Deca sa ozbiljnijim intelektualnim smetnjama često nemaju nikakav pristup čak ni specijalnom obrazovanju u regionu. Mada u teoriji, deca koja su procenjena da imaju blagu mentalnu ometenost imaju pravo na redovno školovanje, u praksi, mnoga bivaju smeštena u specijalne škole. Deca sa intelektualnim invaliditetom koja žive u ustanovama često nemaju nikakav pristup bilo kakvom obliku obrazovanja.

Preporuka 5: Usvojiti i sprovesti obrazovnu politiku koja pruža obrazovne mogućnosti svoj deci, bez obzira na invalidnost.

Trebalo bi revidirati obrazovne politike i zakonodavstvo i izmeniti ih tako da sva deca sa intelektualnim invaliditetom mogu da steknu obrazovanje u svojim lokalnim zajednicama, uz neophodnu podršku koja će omogućiti njihovu inkluziju.

5. Garantovanje pristupa zapošljavanju za osobe sa intelektualnim invaliditetom

Postoje značajne prepreke da osobe sa intelektualnim invaliditetom dobiju plaćeni posao, kao što su nedostatak raspoložive pomoći za ljude koji traže zaposlenje i nepostojanje adekvatne podrške na samom radnom mestu, sistem starateljstva kao i visoka stopa opšte nezaposlenosti u regionu.

Preporuka 6: Prilagoditi mere da promovišu pristup zapošljavanju za osobe sa intelektualnim invaliditetom

Trebalo bi usvojiti zakone, političke i druge mere kako bi se omogućilo osobama sa intelektualnim invaliditetom da se zaposle. Ovo bi trebalo da obuhvata obezbeđivanje zanatske obuke i razvijanje službi za zapošljavanje uz podršku.

Zaključak

Zahvaljujući svojoj harabrosti, viziji, liderstvu i dugoročnoj posvećenosti, organizacije koje su profilisane u ovom izveštaju su pokazale šta je moguće sada, u ovom trenutku, uprkos brojnim preprekama. Razvile su modele najboljih praksi koje se mogu širiti dalje po regionu. Međutim, postizanje prelaska sa institucionalnog zbrinjavanja i nege na pružanje usluga zasnovanih u zajednici na nacionalnom nivou, zahtevaće usklađene napore unutar države. Biće od ključne važnosti da osobe sa intelektualnim invaliditetom i njihove porodice postanu jednaki partneri i da budu aktivno uključeni u ovaj proces.

Važno je da se države, bez odlaganja, opredele za promovisanje života u zajednici. U međuvremenu, NVO, samozastupnici i organizacije osoba sa intelektualnim invaliditetom moraću da rade zajedno kako bi pokazali državi da se nešto mora preduzeti kako bi se garantovalo da osobe sa intelektualnim invaliditetom imaju ista prava da učestvuju u svojim zajednicama kao i svi ostali.

Bibliografija

- Adams, Lisa. "Disability in the press: How disability and people with disabilities are depicted in print media in Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia in 2006"/Invalidnost u štampi: kako se u štampanim medijima prikazuju invalidnost i osobe sa invaliditetom u BiH, Crnoj Gori i Srbiji/ (Handicap International: 2007).
- Ahern, Laurie and Rosenthal, Eric. "Torment Not Treatment: Serbia's Segregation and Abuse of Children and Adults with Disabilities" (Mental Disability Rights International: 2007).
- Udruga za samozastupanje, Hrvatska, Udruga za promovisanje inkluzije Hrvatska i Inclusion Europe. "Human Rights of Persons with Intellectual Disabilities: Country Report Croatia"/Ljudska prava osoba sa intelektualnim invaliditetom, izveštaj za Hrvatsku/ (Zagreb: 2007.).
- Bajec, Jurij, Krstić, Gorana, Pejin-Stokić, Ljiljana i Penev, Goran. "Social Protection and Social Inclusion in the Republic of Serbia"/Socijalna zaštita i socijalna inkluzija u Republici Srbiji, rukopis za Direktorat Evropske komisije – Nadležni za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti/, (Evropska komisija: 2008.).
- Chiriacescu, Diana. "Shifting the Paradigm in Social Service Provision: Making Quality Services Accessible for People with Disabilities in South East Europe"/Promena obrazaca u pružanju socijalnih usluga: pristupačnost kvalitetnih usluga za osobe sa invaliditetom u jugoistočnoj Evropi/ (Handicap International: 2008).
- Degener, Theresia, Quinn, Gerard. "A Survey of International, Comparative and Regional Disability Law Reform" in Disability Rights Law and Policy; International and National Perspectives (tekstovi nastali i odobreni od strane Fonda za edukaciju o pravima osoba sa invaliditetom i odbranu istih (DREDF), eds. M.L. Breslin, S. Yee, (Ardsey, NY: Transnational Pub., 2002).
- E/CN.4/2005/51, 11. februar 2005, izveštaj Specijalnog izveštača o pravima svakoga da uživa u najvišem mogućem ostvarivom stepenu standarda fizičkog i mentalnog zdravlja.
- European Coalition for Community Living. "Creating Successful Campaigns for Community Living: An advocacy manual for disability organisations and service providers" (ECCL: November 2008).
- Inclusion Europe, Autism Europe, Mental Health Europe, the Open Society Mental Health Initiative. "Included in Society: Results and Recommendations of the European Research Initiative on Community-Based Residential Alternatives for Disabled People". (projekat Uključeni u društvo pod pokroviteljstvom Evropske komisije: 2003).
- Kaludjerovic, Jadranka, Sukovic, Danilo, Krsmanovic, Ana, Vukotic, Milica, Golubovic, Vojin, Vojinovic, Ivana. "Social Protection and Social Inclusion in Montenegro". rukopis za Direktorat Evropske komisije – Nadležni za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti/, (Evropska komisija: 2008).
- Kosova/Kosovo Association of Psychology Students. "The Situation of People with Mental Health Problems and People with Intellectual Disabilities in Kosova/Kosovo: A Needs Assessment Report". (Open Society Mental Health Initiative: 2006).
- Lutfiyya, Zana Marie, Rogan, Pat and Shoultz, Bonnie. "Supported Employment: A Conceptual Overview". Center on Human Policy Research and Training Center on Community Integration Syracuse University. (Syracuse: 1988).
- Maglajlić Holiček, Reima Ana, Nordenmark Severinsson, Anna and Reichenberg, Dita. "Child Care System Reform in South East Europe: A Sub-Regional Analysis Based on Country Assessments in Albania, Bulgaria, FYR Macedonia and Serbia". (UNICEF: 2007).
- Mansell, Jim. "Deinstitutionalisation and community living: progress, problems and priorities". Journal of Intellectual and Developmental Disability, 31(2), (2006).
- Mansell, Jim, Knapp, Martin, Beadle-Brown, Judie and Beecham, Jeni. "De-institutionalisation and community living – Outcomes and Costs: report of a European Study. Volume 2: Main Report". (Canterbury: Tizard Centre, University of Kent: 2007).
- Mental Disability Advocacy Center. "Use of Cage Beds: Inhumane and Degrading Treatment in Four EU Accession Countries". (MDAC: 2003).
- Mental Disability Advocacy Center. "Guardianship and Human Rights in Serbia: An analysis of Guardianship Law and Policy". (MDAC, Budapest: 2006).
- Oliver, Mike. "The Individual and Social Models of Disability" Paper presented at Joint Workshop of the Living Options Group and the Research Unit of the Royal College of Physicians, July 1990.
- Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program and Open Society Institute Mental Health Initiative. "Access to Education and Employment of People with Intellectual Disabilities Summary Reports". (Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program: Budapest, 2005).

Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program and Open Society Institute Mental Health Initiative. "Access to Education and Employment of People with Intellectual Disabilities: Country Report Croatia". (Open Society Institute EU Monitoring and Advocacy Program: Budapest, 2005).

Open Society Institute and International Step by Step Association. "Inclusion: Children with Disabilities in Latvia, Mongolia and Ukraine" (ISSA, Netherlands: 2006).

Parker, Camilla Parker and Klein, Judith. "Making Social Inclusion a Reality: The Challenges for People with Mental Disabilities in Central and Eastern Europe". Eurohealth Vol. 9 No. 3, Autumn 2003.

Pavelić, Davorin, Obradović, Nikolina, Kamenica, Amil. "Social Protection and Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina"/Socijalna zaštita i socijalna inkluzija u BiH/ rukopis za Direktorat Evropske komisije – Nadležni za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti/, (Evropska komisija: 2008).

Petrović, Zdenka, Udruženje za samozastupanje Hrvatska. "Legal Capacity and Self-Advocacy"/Pravna sposobnost i samozastupanje/: http://www.community-living.info/documents/Zdenka_PetrovicENG.pdf.

Stancliffe, Roger J. and Lakin, Charlie. "Costs and Outcomes of Community Services for Persons with Intellectual Disabilities and Developmental Disabilities". Policy Research Brief May 2004 • Vol. 15, No. 1 (Istraživački i trening centar o životu u zajednici, Univerzitet u Minesoti).

UNICEF Innocenti Research Centre report. "Children and Disability in Transition in CEE/CIS and Baltic States". (UNICEF: 2006).

Životna Pomoć, Hilfen für behinderte Kinder und ihre Familien in Bosnien and Inclusion Europe. "Human Rights of People with Intellectual Disabilities: Country Report Bosnia and Herzegovina". (Inclusion Europe, Brisel: 2007).

Prilog 1: Glosar

Usluge zasnovane u zajednici predstavljaju svaku vrstu usluge koja se pruža u zajednici umesto u okruženju neke ustanove. One obuhvataju: službu za ranu intervenciju (za bebe i decu sa invaliditetom), zbrinjavanje u hraniteljskim porodicama, inkluzivno obrazovanje (da bi se omogućilo deci sa invaliditetom da se uključe u redovno školsko obrazovanje), usluge zapošljavanja uz podršku (podrška za osobe sa invaliditetom da rade ne otvorenom tržištu rada), usluge stanovanja uz podršku, zagovaranje i podršku za samozastupanje i samoodređenje, obuku za sticanje veština potrebnih za samostalni život, službu za donošenje odluka uz podršku, savetovanje za porodice i produženi boravak¹²¹.

Život u zajednici je izraz koji se odnosi na mogućnost osoba sa invaliditetom da žive u svojim zajednicama kao jednaki građani, uz podršku koja im je potrebna da bi učestvovali u svakodnevnom životu, kao što je život u sopstvenom domu, sa svojom porodicom, odlazak na posao, odlazak u školu u učestvovanje u aktivnostima zajednice. To takođe znači imati izbora i živeti dostojanstveno. Da bi se podržali pojedinci da žive običnim, normalnim životom, pored toga što je potrebna individualizovana podrška, njima je potreban pristup mejnstrim mogućnostima i službama koji su dostupni opštoj populaciji. Izraz 'život u zajednici' je korišćen u ovom izveštaju, ali ima i jedan drugi izraz '**samostalni život**' ili, kada je reč o osobama sa intelektualnim invaliditetom '**život uz podršku**'. Kao i život u zajednici, nema precizne definicije ovih izraza – u suštini, svi oni označavaju običan, normalan život¹²².

Starateljstvo je pravni aranžman koji dopušta jednoj osobi ('staratelju') da donosi odluke u ime druge osobe koju je sud proglasio (ili u nekim slučajevima administrativno telo) nesposobnom da sama odlučuje. Ljudi stavljeni pod starateljstvo gube svoju pravnu sposobnost (bilo delimično ili potpuno) da sami deluju ili odlučuju. U mnogim slučajevima to znači da ne mogu da glasaju, da sklapaju brak, otvore račun u banci, osnuju organizaciju itd. U praksi, mnogim ljudima pod starateljstvom uskraćena su osnovna ljudska prava. Često se odluka o stavljanju nekoga pod starateljstvo donosi bez znanja same osobe o kojoj je reč¹²³.

Inkluzivno obrazovanje se odnosi na filozofiju obrazovanja koja priznaje pravo na obrazovanje za sve ljude i odgovara na obrazovne potrebe svih učenika u jednoj nepreteroj sredini koja pruža podršku za učenje, uključujući i učenike koji su formalno bili u nepovoljnijem položaju i isključeni iz obrazovanja zbog različitih razloga. Praktična implementacija varira od konteksta do konteksta, u zavisnosti od ljudskih i materijalnih resursa, stepena razvijenosti obrazovnog sistema i drugih faktora, ali inkluzivno obrazovanje, uopšteno govoreći, se odvija u redovnim školama. To je obrazovna metoda koja obuhvata više različitih vrsta učenika u istoj učionici, umesto da se učenici razdvajaju prema svojim sposobnostima za učenje. U jednoj inkluzivnoj učionici, sva deca uče zajedno u istoj učionici¹²⁴.

Samostalni život je filozofija i globalni pokret koji zagovara pravo osoba sa invaliditetom da žive u zajednici i njihovo pravo na samoodređenje. Zasniva se na pretpostavci da čak i osobe sa najtežim oblicima oštećenja treba da imaju izbor da li žele da žive u zajednici. Samostalni život podrazumeva da osoba sa invaliditetom živi u zajednici uz odgovarajuću podršku, tako da može da živi dostojanstveno i može da donosi odluke vezane za privatni život u najboljoj mogućoj meri, u skladu sa svojim sposobnostima. Podrška pravu svih ljudi da žive što je moguće samostalnije je sastavni deo procesa deinstitucionalizacije osoba sa intelektualnim invaliditetom¹²⁵.

Planiranje koje je usredsređeno na osobu je model usluge zasnovane u zajednici koji klijenta postavlja u centar procesa planiranja života kako bi život bio skrojen prema potrebama i željama klijenta.

Odlučivanje uz podršku je alternativa zastarelom sistemu starateljstva. To je pogodnost u zakonski regulisanom procesu odlučivanja sa ciljem zaštite prava pojedinca na samoodređenje. Odlučivanje uz podršku obezbeđuje zakonsku priznatost i status osobama od poverenja da pomognu u svakom aspektu zaštite ličnog integriteta nekog pojedinca. Ovaj koncept pretpostavlja da svi punoletni pojedinci imaju pravni subjektivitet i imaju pravo na samoodređenje i poštovanje svoje autonomije, bez obzira na invalidnost; da sva odrasla lica imaju pravo na pretpostavku o sposobnosti, bez obzira na invalidnost, kao i na neophodnu podršku pri donošenju odluka kako bi se iskoristila sposobnost i otkrio identitet; da se odluke donose u interakciji sa porodicom, prijateljima i osobama od poverenja koje je odabrao pojedinac i da će biti priznate i zakonski pravnosnažne¹²⁶.

¹²¹ Open Society Institute Mental Health Initiative Glossary of Terms: <http://www.osmhi.org/?page=309Ibid>

¹²² European Coalition for Community Living (ECCL), "Creating Successful Campaigns for Community Living: An advocacy manual for disability organisations and service providers", (ECCL: 2008): 71.

¹²³ ECCL, *ibid*: 71. European Coalition for Community Living/Evropska koalicija za život u zajednici

¹²⁴ Open Society Institute Mental Health Initiative Glossary of Terms: <http://www.osmhi.org/?page=309>

¹²⁵ Open Society Institute Mental Health Initiative Glossary of Terms: <http://www.osmhi.org/?page=309>

¹²⁶ Michael Bach, Canadian Association for Community Living/Kanadska asocijacija za život u zajednici/, 2006

Zapošljavanje uz podršku je služba koja je dizajnirana tako da omogući osobama sa invaliditetom da dobiju i zadrže posao na otvorenom tržištu rada. Ove usluge pružaju niz asistencija kao što su traženje posla i trening na radnom mestu, oprema koja pomaže osobi da završi svoje zadatke, specijalizovana obuka na poslu i individualno prilagođena podrška i supervizija¹²⁷.

Život uz podršku. Usluge za život uz podršku za osobe sa intelektualnim invaliditetom suštinski su deo samostalnog života. Ove usluge omogućavaju ljudima da žive u svojim domovima i pomažu im da učestvuju u životu zajednice putem fleksibilne individualizovane podrške, gde god je ona potrebna¹²⁸.

¹²⁷ Više informacija dostupno je na internet stranici Open Society Mental Health Initiative, na adresi: <http://www.osmhi.org/index.php?page=160>

¹²⁸ Open Society Mental Health Initiative Glossary of terms: <http://www.osmhi.org/?strana=309ibid>

Prilog 2: Preporuke iz izveštaja Deinstitucionalizacija i život u zajednici – ishodi i troškovi: izveštaj evropske studije¹²⁹ (DECLOC izveštaj)

Uvod u DECLOC izveštaj

Ovaj prilog iznosi ključne preporuke navedene u jednom izveštaju koji je objavljen 2007, Deinstitucionalizacija i život u zajednici – ishodi i troškovi: izveštaj za evropsku studiju¹³⁰ (DECLOC izveštaj). Svrha DECLOC izveštaja bila je da:

'...pruži naučne dokaze koji će da informišu i stimulišu razvoj politika u oblasti preraspodele finansijskih izvora kako bi na najbolji način odgovorili na potrebe osoba sa invaliditetom, putem tranzicije od velikih ustanova ka sistemu usluga zasnovanih u zajednici i samostalnom životu.'

Poglavlje 7 DECLOC izveštaja daje sažeti prikaz zaključaka studije i preporuka kako države da naprave pozitivni pomak u procesu razvijanja efikasnih servisa u zajednici kao alternative ustanovama za trajni smeštaj. Preporuke 1 i 2 su upućene Evropskoj komisiji i odnose se na prikupljanje podataka i objavljivanje statistike, te nisu uključene u ovo poglavlje.

Preporuke od 3 do 16 upućene su državama, odnosno, njihovim vladama. DECLOC izveštaj naglašava 'centralnu ulogu za viziju i liderstvo država i regionalnih vlasti, koje tesno saraduju sa predstavnicima korisnika i njihovih porodica; 'potrebu za sveobuhvatnom, dugoročnom perspektivom, koja uzima u obzir sve troškove i sve prednosti procesa tranzicije', 'potrebu za kreativnošću u razvijanju rešenja za široki opseg problema implementacije, koji mogu da se pojave, ali i učenje iz procesa budući da se stiču iskustva i znanja o tome kako pružiti dobru uslugu u zajednici'. Izveštaj takođe navodi:

*'...raspoloživi dokaz je taj da, kada se jednom napravi poređenje na osnovu poredivih potreba trajno smeštenih štićenika i poredivog kvaliteta nege, nema osnova za verovanje da će usluge u zajednici, same po sebi, biti skuplje nego što je to usluga pružena u ustanovi'*¹³¹.

DECLOC izveštaj identifikuje četiri glavne oblasti rada koje države moraju da uzmu u razmatranje kada usvoje ovu agendu za promene:

1. Osnajiti viziju novih mogućnosti u zajednici;
2. Podržati javno nezadovoljstvo postojećim institucionalnim uređenjem;
3. Napraviti praktičnu demonstraciju kako se stvari mogu poboljšati;
4. Smanjiti otpor promenama raspoređivanjem podsticajnih mera različitim akterima u procesu.

Za svaku od ovih četiri oblasti, izveštaj nudi seriju preporuka državama, koje navodimo u tekstu koji sledi. Izveštaj komentariše da su ove preporuke 'izvedene ne samo iz dokaza predstavljenih u izveštaju, već takođe i iz sve brojnije literature o modernizaciji usluga za osobe sa invaliditetom i iz iskustava autora kao aktera u ovoj oblasti'.

Preporuke državama

Osnajiti viziju novih mogućnosti u zajednici

3. Usvojiti politike koje podržavaju inkluziju

3.1 Postaviti cilj po kome bi sve osobe sa invaliditetom trebalo da budu uključene u društvo i da pomoć koju primaju treba da bude zasnovana na principima poštovanja svih individualaca, izbora i kontrole nad time kako žive svoj život, punog učešća u društvu i podrške da se samostalnost dovede do maksimuma.

3.2 Opredeliti se za prestanak izgradnje novih ustanova ili novih zgrada unutar postojećih ustanova i za ulaganje većine raspoloživih sredstava u razvoj usluga u zajednici.

3.3 Precizirati opšti raspored i plan za prelazak sa sistema ustanova na usluge u zajednici.

4. Razviti zakonsku podršku inkluziji

4.1 Usvojiti zakone koji promovišu samostalni život i društvenu uključenost.

4.2 Ratifikovati Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom.

4.3 Zabraniti diskriminaciju osoba sa invaliditetom u službama i objektima.

¹²⁹ Jim Mansell, Martin Knapp, Judie Beadle-Brown and Jeni Beecham, "De-institutionalisation and community living – Outcomes and Costs: report of a European Study. Volume 2: Main Report", (Canterbury: Tizard Centre, University of Kent): 101-104.

¹³⁰ Jim Mansell, Martin Knapp, Judie Beadle-Brown and Jeni Beecham, "De-institutionalisation and community living – Outcomes and Costs: report of a European Study. Volume 2: Main Report", (Canterbury: Tizard Centre, University of Kent)

¹³¹ DECLOC izveštaj, 100-102

- 4.4 Zabraniti upotrebu javnih sredstava za izgradnju novih ustanova.
 - 4.5 Osigurati da državne agencije koje imaju odgovornost da budu na usluzi stanovništvu u definisanim lokalnim područjima takođe budu na usluzi i osobama sa invaliditetom.
 5. *Oснаžiti glas osoba sa invaliditetom, porodica i njihovih zastupnika u politici*
 - 5.1 Podržati grupe koje su posvećene inkluziji i ideji zamene ustanova uslugama u zajednici.
 - 5.2 Imenovati u zvanična tela osobe sa invaliditetom, članove porodice i njihove zastupnike koji su lično posvećeni inkluziji.
 - 5.3 Obezbediti trening za osobe sa invaliditetom i njihove porodice o tome kako funkcioniše kreiranje politike i kako oni mogu da utiču na taj proces.
 - 5.4 Zahtevati od kreatora politike i državnih službenika da se redovno sastaju sa osobama sa invaliditetom, članovima porodica i njihovim zastupnicima koji su lično posvećeni inkluziji, i da identifikuju način kako da osnaže svoj glas u politici.
 6. *Zahtevati od stručnih tela da usklade svoje politike sa podržavanjem inkluzije*
 - 6.1 Zahtevati da tela koja predstavljaju, obučavaju ili akredituju stručnu praksu osoblja koje radi sa osobama sa invaliditetom, usvoje obavezu da podržavaju inkluziju osoba sa invaliditetom u njihov rad. Ovo bi trebalo da obuhvata i stručno osoblje koje radi sa osobama sa invaliditetom i druga lica koja pružaju usluge osobama sa invaliditetom u okviru svog posla (na primer, policajci, medicinske sestre u opštim bolnicama).
 - 6.2 Osigurati da programi obuke (uključujući kontinuirano stručno usavršavanje kao i inicijalnu obuku) i akreditacije obuhvataju osobe sa invaliditetom i da su zasnovani na principima inkluzije.
 7. *Podstaći interes medija i njihovu podršku za inkluziju*
 - 7.1 Promovisati politiku zamene ustanova uslugama u zajednici putem zvaničnih vesti i javnih obrazovnih programa.
 - 7.2 Pomoći ljudima koji pružaju kvalitetne usluge u zajednici i korisnicima njihovih usluga da reklamiraju svoj rad.
 8. *Učiti iz najboljih praksi drugih zemalja*
 - 8.1 Podržati posete osoba sa invaliditetom, porodica, zastupnika, pružalaca usluga i donosilaca odluka, kako bi učili iz dobrih praksi drugih zemalja u oblasti usluga u zajednici, kao i recipročne posete iz tih zemalja; umesto razmene poseta pružalaca institucionalne nege.
 - 8.2 Podržati učestvovanje u međunarodnim mrežama (kao što je Evropska koalicija za život u zajednici) čime će se omogućiti da ljudi uče o najboljim praksama.
 - 8.3 Zahtevati da stručna obuka za osoblje koje radi sa osobama sa invaliditetom obuhvata proučavanje najboljih praksi u oblasti usluga u zajednici iz drugih zemalja.
- Podržati javno nezadovoljstvo postojećim institucionalnim uređenjem**
9. *Otvoriti ustanove za nezavisno posmatranje*
 - 9.1 Zahtevati od ustanova da dozvole pripadnicima javnih, nevladinih organizacija i medijima da ih posećuju i da se sretnu sa stanarima ustanova, porodicama, zastupnicima i osobljem koje to želi.
 - 9.2 Podstaći ustanove da promovišu zamenu svojih usluga uslugama u zajednici.
 10. *Osnovati inspekcije za zaštitu i promovisanje prava pojedinaca*
 - 10.1 Osnovati inspekcije (koje obuhvataju osobe sa invaliditetom i druge 'stručnjake iz iskustva') da posećuju službe, sastaju se sa štičenicima, porodicama, zastupnicima i osobljem i da nadziru njihove životne uslove i kvalitet života
 - 10.2 Publikovati rezultate poseta inspekcija.
 - 10.3 Primeniti u praksi nalaze ovih inspekcija gde je pojedincima potrebna zaštita ili obeštećenje.
 11. *Naglasiti poređenje kvaliteta života*
 - 11.1 Podstaći opisivanje životnih uslova i kvaliteta života štičenika ustanova u poređenju sa (i) članovima populacije bez invaliditeta i (ii) osobama sa sličnim stepenom invalidnosti koji primaju usluge u zajednici (drugde unutar iste zemlje ili u drugim zemljama); umesto poređenja sa istom ustanovom u prošlosti ili sa drugim ustanovama negde drugde.
- Napraviti praktičnu demonstraciju kako se stvari mogu poboljšati**
12. *Osnovati inovativne usluge*
 - 12.1 Finansirati razvoj samostalnog života i života uz podršku u zajednici, korišćenjem običnih stanova za smeštaj i pružanjem onog stepena podrške osoblja koja je u skladu sa individualnim potrebama svakog pojedinca.
 - 12.2 Osigurati da projekti koji se prikazuju kao primer odražavaju najbolje prakse i u smislu postavke i u smislu načina rukovođenja njima.
 - 12.3 Osigurati da projekti koji se prikazuju kao primer imaju i komponentu povratka ljudi kućama iz ustanova i usluživanja lokalnih ljudi koji su na 'listama čekanja', kako bi pripadnici zajednice u kojoj se usluge razvijaju verovatnije pružili svoju podršku i pomoć.
 - 12.4 Osigurati da projekti koji se prikazuju kao primer obuhvataju opcije i za smeštaj i za zaposlenost (obrazovne, okupacione/radne ili druge dnevne aktivnosti) kako bi se povećali ishodi za uspeh.

12.5 Podržati nove oblike treninga i profesionalne kvalifikacije kako bi se osiguralo da postoji dovoljan broj osoblja za kvalitetno pružanje podrške uporedo sa razvojem novih usluga.

12.6 Nadzirati kvalitet i troškove novih usluga.

13. Uključiti svakoga od samog početka

13.1 Osigurati da programi obuhvataju osobe sa ozbiljnijim ili višestrukim invaliditetom u ranoj fazi procesa razvoja, kako bi se sticalo iskustvo o odgovaranju na njihove potrebe od samog početka.

Smanjiti otpor promenama raspoređivanjem podsticajnih mera različitim akterima u procesu

14. Stvarati nove mogućnosti za finansiranje

14.1 Uspostaviti mehanizme za individualne budžete kako bi se ljudima pružila podrška da planiraju svoj novi život na jedan način koji je prilagođen pojedinačnoj ličnosti.

14.2 Stvoriti mogućnosti da se nove organizacije uključe u pružanje usluga u zajednici, izvan postojećeg okvira institucionalne nege, i prokrče put novim modelima podrške i pomoći koja je potrebna.

14.3 Stvoriti finansijske podsticaje za lokalne uprave da se uključe u inkluziju osoba sa invaliditetom u njihovim zajednicama.

15. Ukloniti prepreke razvoju usluga u zajednici

15.1 Pripremiti rešenja za ugovaranje inovativnih, lokalnih usluga, tako da postojeća pravila propisana za sistem institucionalne nege budu poništena ili modifikovana kako bi se dozvolio razvoj usluga u zajednici.

15.2 Pregledati propise za druge relevantne usluge kao na primer za planiranje, stanovanje, zapošljavanje, socijalno osiguranje i zdravstvenu zaštitu kako bi se osiguralo da osobe sa invaliditetom koje imaju podršku u zajednici mogu da imaju i jednak pristup.

15.3 Sarađivati sa Evropskom komisijom kako bi se garantovalo da propisi EU o zapošljavanju, zdravstvu i sigurnosti, i u drugim oblastima EU nadležnosti, podržavaju a ne sprečavaju razvoj dobrih usluga u zajednici.

16. Obezbediti da finansiranje novih usluga bude uslovljeno kvalitetom

16.1 Osigurati da se nove usluge finansiraju samo ako su dobrog kvaliteta, zatim, da se kvalitet proverava (primenjujući iskustva osoba sa invaliditetom koji su korisnici usluga, kao osnovni merač kvaliteta) i da se finansiranje prekine ako usluge ne održavaju prihvatljive standarde.

16.2 Odoleti pritiscima za ponovni razvoj ustanova ili izgradnju novih objekata tog tipa, kao 'privremena' rešenja.

16.3 Međunarodna tela kao što su Svetska banka i Evropska komisija, ne bi trebalo da dozvoljavaju korišćenje svojih sredstava za ponovni razvoj ustanova ili izgradnju novih objekata tog tipa.

